

Hüseyin Hilmi Işık'ın *Tam İlmihal Seadeti Ebediyye'*deki Hadis Bilgisi ^a

ÜMİT KAYA ^b MUSTAFA ÖZTOPRAK ^c

Geliş Tarihi: 17.08.2022 | Kabul Tarihi: 25.10.2022

Öz: *Tam İlmihal Seadeti Ebediyye* isimli kitap, Hüseyin Hilmi Işık tarafından, ilmihal mantığıyla hazırlanan, halka günlük İslami hayatında yardımcı olacak bilgileri öğretmek düşüncesiyle tercüme edilmiş metinlerden oluştuğu ifade edilen bir eserdir. Eserin önemli bir kısmını İmam-ı Rabbani'ye ait mektupların tercümesi oluşturmaktadır. Ehl-i Sünnete yapılan sık vurgu, tasavvufa ait konular, fıkıh ilminin gerekliliği, İngilizlerin kurduğu Vahhabiliğin sebep olduğu kötülükler ve mevzu rivayet konusuna dair yapılan açıklamalar kitabın öne çıkan başlıca konularındır. Hüseyin Hilmi Işık'ın eserinde hadis-sünnet anlayışı diğer benzer eserlerden farklılık arz etmektedir. Hadis-sünnet bilgisi, hadis usulü anlayışı, mevzu rivayetlere yaklaşımı, hadisleri aktarırken kullandığı tabirler, metotları, kitapta kullandığı hadisleri aldığı kaynaklar ve hadis eğitimi almamış olması, onun hadislere yaklaşımında kendini göstermektedir. Hadis alım kriterlerinden hadis adına kullandığı tabirlere kadar daha önceden alanda kullanılmayan ifadelere yer vermesi veya kendince tanım geliştirmesi fevkalade dikkat çekicidir. Makalede bütün bu farklılıkları hadis metodolojisi çerçevesinde incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hüseyin Hilmi Işık, *Tam İlmihal*, fıkıh, tasavvuf.

^a Bu makale, Ümit Kaya tarafından hazırlanan *Tam İlmihâl Seâdet-İ Ebediyye'nin Hadis İlmi Açısından Değeri* başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

^b ESOĞÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Programı
muhacir2534@gmail.com

^c ESOĞÜ, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü

Hüseyin Hilmi Işık's Hadith Culture in the *Tam İlmihal Seâdeti Ebediyye*

Abstract: The book called *Tam İlmihal Seâdeti Ebediyye* is a work that is prepared by Hüseyin Hilmi Işık with the logic of catechism and is said to consist of texts translated with the aim of teaching the information that he aims to help the public in their daily Islamic life. An important part of the work is the translation of letters belonging to Imam-i Rabbani. The frequent emphasis on Ahl as-Sunnah, the subjects of sufism, the necessity of the science of fiqh, the evils caused by the Wahhabism founded by the British, and the explanations on the fabricated hadith are the main topics of the book. In Hüseyin Hilmi Işık's work, his mentality of the hadith-sunnah differs from other similar works. Knowledge of hadith-sunnah, the mentality of hadith method, approach to fabricated hadiths, expressions he used while transferring hadiths, methods, sources from which he used hadiths in the book and not having studied hadiths shows itself in his approach to hadith. Remarkably, he included expressions that were not used in the field before, from the criteria for hadith acquisition to the terms he used in the name of hadith, or that he developed a definition in his own way. We tried to examine all these differences within the framework of the methodology of the science of hadith.

Keywords: Hadith, Hüseyin Hilmi Işık, *Tam İlmihal*, fiqh, sufism.

Giriş

Hüseyin Hilmi Işık'ın aile geçmişi, bugün Bulgaristan sınırları içerisinde kalan ve Plevne ile Filibe arasında yer alan Lofça kasabası Tepeova köyündendir. Vaktiyle Anadolu'dan Rumeli'ye göç ettikleri rivayet edilmektedir.¹ Doğum tarihi 21 Mart 1911'dir. Doğum yeri ise İstanbul'dur.² Babasının adı Said Efendi (1854-1929), dedesinin adı İbrahim Pehlivan, annesi Aişe Hanım, annesinin babası ise Hüseyin Ağa'dır.³

Eğitim hayatına ilk olarak h. 1332 - m.1916 yılında, beş yaşında iken, Eyüp Sultan Camii ile Bostan İskelesi arasında kalan Mihrişah Sultan İlk Mektebi'nde başlamıştır.⁴ Bu mektepteki 2 yıllık eğitimin ardından, 1918 senesinde, Reşadiye Numune Mektebi'nde ilkökul eğitimini almıştır.⁵ Buradaki 4 yıllık eğitimini bitirerek bir üst mektep olan Halıoğlu Askeri Lisesi'ne 1924 yılında kaydını yapmış,⁶ aynı okulun orta ve lise kısmını bitirdikten sonra 1929 yılında Askeri Tıbbiye Mektebi'ne kaydolmuştur.⁷

1931 yılında Askeri Tıbbiye ikinci sınıfta iken, hocası Abdülhakim Ârvası'nın telkin ve tavsiyesi ile kaydını Eczacılık Mektebi'ne taşımış,⁸ 1932 yılında da bu okuldan mezun olarak teğmen rütbesi almıştır.⁹ 1932 yılında Eczacılık Fakültesi'nde talebelerin başında müzakereci olarak görev yaparken Abdülhakim Ârvası'nın yönlendirmesiyle Kimya Fakültesi'ne kayıt olmuştur.¹⁰ 1936 yılında bu okuldan da, Almanya'daki sisteme eş olarak, Türkiye'nin ilk kimya yüksek mühendisi olarak mezun olmuştur.¹¹

¹ İkinci, *Ebedi Saadet*, 7; Algar, "Hüseyin Hilmi Işık", EK 1/576.

² İkinci, *Ebedi Saadet*, 7; Algar, "Hüseyin Hilmi Işık", EK 1/576.

³ İkinci, *Ebedi Saadet*, 7.

⁴ İkinci, *Ebedi Saadet*, 12.

⁵ İkinci, *Ebedi Saadet*, 12; Algar, "Hüseyin Hilmi Işık", EK 1/577; Hüseyin Hilmi Işık, *Tam İlmihal Seadet-i Ebediyye* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2019), 4.

⁶ İkinci, *Ebedi Saadet*, 19; Algar, "Hüseyin Hilmi Işık", EK 1/577; Işık, *Tam İlmihal*, 4.

⁷ İkinci, *Ebedi Saadet*, 29; Algar, "Hüseyin Hilmi Işık", EK 1/577.

⁸ İkinci, *Ebedi Saadet*, 55; Algar, "Hüseyin Hilmi Işık", EK 1/577.

⁹ İkinci, *Ebedi Saadet*, 58.

¹⁰ İkinci, *Ebedi Saadet*, 94; Algar, "Hüseyin Hilmi Işık", EK 1/577.

¹¹ İkinci, *Ebedi Saadet*, 98.

Hüseyin Hilmi Işık'ın ilimle meşguliyeti 1929 yılında Abdülhakim Ârvasî ile tanışmasıyla başlamıştır. Hüseyin Hilmi Işık, Abdülhakim Ârvasî'nin vefat ettiği 1943 yılına kadar 14 yıllık süre zarfında 7 yıl eğitim aldığını belirtmiştir.¹² Nasıl bir eğitim aldığını şu şekilde ifade etmiştir: “Abdülhakim Efendi Hazretleri bana bilmem lazım gelen ilimleri baş başa ikimiz yalnız iken öğrettiler. Ziyaretçileri gelince, ben kapının bir tarafına ilişirdim. Benimle hiç alakadar olmuyormuş intibanı verirlerdi. Bizi o zaman gizlediler.”¹³ Hüseyin Hilmi Işık, gizlice tahsil ettiği bu eğitim yoluyla; sarf, nahiv, akaid, mantık, fıkıh ve Farsça derslerini okuduğunu belirtmiştir. Bunun yanında hocasının verdiği İmam Beğavi'nin kaza-kader hakkındaki birkaç satırlık yazısı ve çeşitli beyit ve mısraların çevirilerini yaparak kendini geliştirmiştir.¹⁴

Hocasının vefatından sonra, hocasının büyük oğlu, Üsküdar müftüsü Ahmet Neyyir Mekki Üçışık (ö. 1967)¹⁵ onu *İbn Abidin*'den¹⁶ yaptığı derslere davet etmiştir. Bir-iki sene devam ettiğini belirttiği derslerde; fıkıh, tefsir, hadis, makul ve menkul, usul ve füru ilimlerini tahsil edip, 10 Haziran 1953 tarihinde, bu ilimleri tahsil ettiğine ve talim edebileceğine dair “*icazet-i mutlaka*” almıştır.¹⁷ Abdülhakim Ârvasî ve oğlu Ahmet Mekki Nayır Üçışık dışında eğitim aldığı bir hocası yoktur.

1932 yılında Eczacılık Fakültesi'nden mezun olduktan sonra, mevzuat gereği, teğmen rütbesiyle Gülhane Hastanesi'nde bir yıl

¹² Ekinci, *Ebedi Saadet*, 169; Işık, *Tam İlmihal*, 494.

¹³ Ekinci, *Ebedi Saadet*, 38.

¹⁴ Ekinci, *Ebedi Saadet*, 38.

¹⁵ Ahmed Mekki Nayır Üçışık (1896-1967) Abdülhakim Ârvasî'nin büyük oğludur. Başkale'de başladığı eğitim hayatını babasından icazet alarak tamamladı. Daha sonra İstanbul'a gelerek Fatih medresesi ve Darülfünun İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi (1924). Üsküdar ve Kadıköy müftülüğü görevlerinde bulundu. İstanbul camilerinde, medrese eğitim müfredatında bulunan tefsir, fıkıh, hadis, siyer ve ahlak kitaplarından dersler yaptı. 1967'de İstanbul'da vefat etti.

¹⁶ İbn Abidin ismiyle meşhur bu eser *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*'dır. Timurtaş'ın (ö. 1004/1596) Hanefî fikhına dair *Tenvîrü'l-ebşâr adlı* eserine Alâeddin el-Haskefî'nin *ed-Dürri'l-muhtâr* adıyla yaptığı şerhin hâşiyesidir. Hanefî mezhebinin tüm kaynaklarına başvurulmuş eserlerde diğer mezheplerin temel kaynaklarından da faydalanılmıştır.

¹⁷ Ekinci, *Ebedi Saadet*, 162; Işık, *Tam İlmihal*, 5.

linik stajı yapmıştır.¹⁸ 1933 yılında Profesör Osman Tugan tarafından asistan seçilerek, üstteğmen rütbesiyle, Gülhane Askeri Tıp Fakültesi'ndeki talebelere müfettiş tayin edilmiştir.¹⁹ Kimya Fakültesi'nden mezun olduktan sonra 1936 yılında Sıhhiye İşleri Dairesi 5. şubeye, 1937 yılında ise Ankara Mamak Gazdan Korunma Evi kimyagerliğine atanmıştır. 1938 yılında ise yüzbaşı rütbesine yükselmiştir.²⁰ Ankara'da, asli görevinin yanında, Kızılay Maske Fabrikası'nda müfettiş ve lisede öğretmen olarak görev yapmıştır.²¹ 1945 yılında binbaşı rütbesine yükselip,²² 1947 yılında Bursa Askeri Lisesi'ne kimya öğretmeni olarak tayin edilmiştir.²³ Daha sonra, aynı okulda, 1950 senesinde tedrisat müdürü olmuştur.²⁴ 1951 yılında Kuleli Askeri Lisesi'ne tedrisat müdürü olarak tayin edilen Hüseyin Hilmi Işık, bu görevi kabul etmemiş ve öğrencilerle alakadar olmak amacıyla öğretmen olarak derslere girmeyi tercih etmiştir. Sırasıyla 1952'de yarbay, 1955'te ise albay rütbelerine yükselmiştir.²⁵ İstanbul'da görev yaptığı sırada 1957-1959 yılları arasında İstanbul İmam Hatip Mektebi'nde kimya derslerine girmiştir.²⁶

Hüseyin Hilmi Işık, 1958 yılından itibaren Fatih Çarşamba'da bulunan İsmâilağa Medresesi'nde kimya, fizik, matematik, Fransızca ve Almanca derslerine girmiştir. 1960'tan sonra ise Ekmekçizade ve Üçbaş Medresesi'nde de derslere girmeye başlamıştır. Bu dersler emeklilikten sonra 1971 yılına kadar aralıklı olarak devam etmiştir.²⁷ 1959 yılında Erzincan Lisesi'ne kimya öğretmeni olarak tayin edilmiştir.²⁸ Burada hem Askeri Lise'de hem de Erzincan Lisesi'nde derslere girmiştir.²⁹ 1960 yılında Milli Savunma Bakanlığı

¹⁸ Ekinci, *Ebedi Saadet*, 58.

¹⁹ Ekinci, *Ebedi Saadet*, 59.

²⁰ Ekinci, *Ebedi Saadet*, 99.

²¹ Ekinci, *Ebedi Saadet*, 104.

²² Ekinci, *Ebedi Saadet*, 138.

²³ Ekinci, *Ebedi Saadet*, 144.

²⁴ Ekinci, *Ebedi Saadet*, 91.

²⁵ Ekinci, *Ebedi Saadet*, 153.

²⁶ Ekinci, *Ebedi Saadet*, 181.

²⁷ Ekinci, *Ebedi Saadet*, 185.

²⁸ Ekinci, *Ebedi Saadet*, 173.

²⁹ Ekinci, *Ebedi Saadet*, 174.

Tetkik Kurulu Başkanlığı emrine tayin edilerek, henüz göreve başlamadan emekli edilmiştir. Böylece askeriyedeki vazifesi sona ermiştir.³⁰

Hüseyin Hilmi Işık'ın emekli olduğu rütbe net değildir. Kendisi tuğgeneral rütbesiyle emekli olduğunu belirtmiştir.³¹ Kaynak olarak gösterilen resmi evrakta ve vefat ettiği gün yayınlanan gazetelerde ise albay rütbesinde olduğu belirtilmiştir.³² Ekrem Buğra Ekinci ise Kıdemli Albay olarak emekli edildiğini ifade etmektedir.³³ Hem hatıratını hem de mektuplarını yayınlayan Ekrem Buğra Ekinci'nin, her iki kitapta farklı şekilde emekli olduğunu belirtmesi şaşırtıcıdır.

4 Şubat 2001 yılında solunum ve idrar yollarındaki enfeksiyon sebebiyle hastaneye yatırılan Hüseyin Hilmi Işık, burada tedavi gördüğü sürecin sonunda 26 Ekim 2001'de vefat etmiştir. Cenaze namazı Eyüp Sultan Camisi'nde kıldıktan sonra, Eyüp Sultan Mezarlığı'na defnedilmiştir.³⁴

Işık'ın *Tam İlmihal* ile birlikte 12 eser yazmıştır. Mezkur eserler kısaca şu şekildedir:

Tam İlmihal Seâdet-i Ebediyye, Mektubat Tercümesi,³⁵ *Faideli Bilgiler*,³⁶ *Hak Sözü'nün Vesikaları*,³⁷ *Herkese Lazım Olan İman*,³⁸ *İslam Ahlakı*,³⁹

³⁰ Ekinci, *Ebedi Saadet*, 179.

³¹ Ekinci, *Ebedi Saadet*, 179.

³² Ekinci, *Ebedi Saadet*, 368; 27 Ekim tarihli günlük gazeteler.

³³ Hüseyin Hilmi Işık, *Yadigar Mektuplar*, nşr. Ekrem Buğra Ekinci (İstanbul: İhlas Vakfı Yayınları, 2018), 5.

³⁴ Türkiye Gazetesi, "Allah rahmet eylesin", (27 Ekim 2001), 1.

³⁵ İmam-ı Rabbani Ahmed-i Faruki Serhendi, *Mektubat-ı Rabbani Tercümesi*, trc. Hüseyin Hilmi Işık (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2019).

³⁶ Hüseyin Hilmi Işık (haz.), *Faideli Bilgiler* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2019).

³⁷ Hüseyin Hilmi Işık (haz.), *Hak Sözü'nün Vesikaları* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2019).

³⁸ Hüseyin Hilmi Işık (haz.), *Herkese Lazım Olan İman* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2019).

³⁹ Hüseyin Hilmi Işık (haz.), *İslam Ahlakı* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2019).

Eshab-ı Kiram,⁴⁰ *Kıyamet ve Ahiret*,⁴¹ *Cevab Veremedi*,⁴² *İngiliz Casusunun İtirafı ve İngilizlerin İslam Düşmanlığı*,⁴³ *Kıymetsiz Yazılar*,⁴⁴ *Namaz Kitabı*,⁴⁵ *Şevahidü'n Nübüvve*,⁴⁶ *Menakıb-ı Çihar Yar-i Güzin*.⁴⁷

İlmihal kitapları, Müslümanların günlük hayatta ibadetlerini pratik olarak yapma düşüncesiyle telif edilmiş eserlerdir. *Tam İlmihal* de bu amaçla derlenmiş bir kitaptır. Bu kitabı diğerlerinden farklı kılan birçok özelliğinden birisi de eserde diğer ilmihal kitaplarında görülmeyecek kadar çok sayıda hadis-i şerifin zikredilmiş olmasıdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla kitapta 830 adet hadis vardır. Bu rakam, daha önce bahsi geçen ilmihal kitaplarıyla kıyaslanmayacak derecede yüksek bir sayıdır. Böylesi bir durum bizim bu kitabı inceleme ihtiyacı duymamız noktasında en önemli sebep olmuştur.

1. Hadis ve Sünnet Bilgisi

Hadis kelimesi, eskinin karşılığı olan “yeni”, “söz” ve “haber” anlamlarına gelmektedir. Hadis âlimleri, hadisin tanımını yaparken, genel olarak onu *sünnet* ile eş manada tarif etmişlerdir. Hz. Peygamberin sözleri, fiilleri, yaratılış veya huyla ilgili ona nispet edilen her şeyi hadisin kapsamı içerisine almışlardır.⁴⁸ Bununla beraber hadisi; sünnete şahit olan sahabenin bunu aktarması şeklinde tanımlamak da mümkündür. Buna göre *sünnet*, Hz. Peygamberin sözleri, davranışları, tavırları ve ona nispet edilen her şey; *hadis* ise bunun aktarılmasıdır. Bazı âlimler de hadis tarifi içerisine sahabe ve tabii-

⁴⁰ Hüseyin Hilmi Işık (haz.), *Eshabı Kiram* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2019).

⁴¹ Hüseyin Hilmi Işık (haz.), *Kıyamet ve Ahiret* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2019).

⁴² Hüseyin Hilmi Işık (haz.), *Cevab Veremedi* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2019).

⁴³ Hempher, *İngiliz Casusunun İtirafı ve İngilizlerin İslam Düşmanlığı*, trc. M. Sıddık Gümüüş (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2019).

⁴⁴ Hüseyin Hilmi Işık (haz.), *Kıymetsiz Yazılar* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2019).

⁴⁵ Hüseyin Hilmi Işık (haz.), *Namaz Kitabı* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2019).

⁴⁶ Abdurrahman Cami, *Şevahid-ün Nübüvve*, trc. Hüseyin Hilmi Işık (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2019).

⁴⁷ Seyyid Eyyüb bin Sıddık, *Menakıb-ı Çihar Yar-i Güzin*, trc. Hüseyin Hilmi Işık (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2019).

⁴⁸ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi ve Usulü*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2010), 29.

nin kavillerini de ekleyerek daha geniş bir tanımlama yoluna gitmişlerdir.⁴⁹

Hüseyin Hilmi Işık, “Muhammed aleyhisselamın sözlerine *hadis-i şerif* denir”⁵⁰ şeklinde bir tanımlama yaparak hadisi, sadece Hz Peygamberin sözleri ile sınırlandırmıştır. Böyle bir tarif, ilmi değildir. Fakat o, “Biz, Kur’an’ı Kerim’i ve hadis-i şerifleri anlayacak kadar bilgili değiliz. Biz, Kur’ân-ı Kerim’i anlamak ve anladığımıza göre amel etmek için değil; kelamı ilahiden bereketlenmek ve faydalanmak için okuyoruz”⁵¹ diyerek bu konudaki tutumunu, ilme bakış açısını, ilimden neyi kastettiğini ve yaptığı çalışmalar hakkındaki fotoğrafi ortaya koymuştur. Yapılacak en önemli çalışmanın İslam âlimlerinin eserlerini tercüme etmek ve tüm bilgilerin sahih olduğuna kanaat etmek olduğunu belirtmiştir.

Haneî usulcülerinin “dinde takip edilen yol” diye tarif edip “Hz. Peygamber ve ashabının yolu” şeklinde açıkladıkları⁵² *sünnet*, “sözlükte; yol, usul, adet, iyi veya kötü bir kimsenin alışkanlık haline getirdiği davranışları manasına gelmektedir. (...) Fıkıh usulü âlimlerine göre *sünnet*, Hz. Peygamber’den Kur’an dışında nakledilen ve şer’i hükme delil olabilecek söz, fiil ve takrirlerdir. Amaçları insan fiillerinin dini hükmünü tespit olan fakihlere göre *sünnet*; farz ve vacip olmaksızın Hz. Peygamber’den nakledilen her türlü hükmüdür.”⁵³

Sünnetin ne olduğunu beyan eden İslam âlimleri, uzman oldukları alanda, kendi bakış açılarıyla tanımlama yapmışlardır. *Tam ilmihal* kitabında da *sünnetin* tanımı hususunda, fıkıh ve fıkıh usulü âlimlerine göre bir tanımın yapılması beklenmektedir. “Allah Teâlâ’nın açıkça bildirmeyip, yalnız Peygamberimizin “Sallallahü Aleyhi ve Sellem” yapılmasını övdüğü yahut devam üzere yaptığı

⁴⁹ M. Yaşar Kandemir, “Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/27-64.

⁵⁰ Işık, *Tam İlmihal*, 1043, 471.

⁵¹ Işık, *Tam İlmihal*, 469.

⁵² Ferhat Koca, “Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/154-155.

⁵³ Yücel, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 20.

yahut yapılırken görüp de mani olmadığı şeylere (*sünnet*) denir."⁵⁴ Işık'ın burada yaptığı tanımın isabetli olduğunu görüyoruz.

Başka bir *sünnet* tanımında ise, Kur'an ahkâmının üçe ayrıldığını belirten Işık, "Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan ahkâmdan üçüncü kısmı, o kadar derin ve gizlidir ki, bunları anlayıp açıklamaya insan gücü yetişemiyor. Bunlar Allahu Teâlâ tarafından bildirilmedikçe, anlaşılabilir. Bu da ancak Peygamberimize "Sallallahu Aleyhi ve Sellem" gösterilmiş, bildirilmiştir. Başkasına bildirilmez. Bu ahkâm da Kur'ân-ı Kerîm'den çıkarılıyor ise de Peygamber "Sallallahu Aleyhi ve Sellem" tarafından açıklanmış olduklarından bunlara "*sünnet*" denir."⁵⁵ Işık bu tanımında *sünneti hadisle* aynı manada kullanmış ve *sünnetin* dolayısıyla *hadisin* "gayrı metluv" oluşuna vurgu yapmıştır.

Bu vurgusuna karşılık bir başka tanımında "Farz veya vacip olmayıp, Rasûlüllâh'ın "Sallallahu Aleyhi ve Sellem" kendiliğinden emrettiği veya yaptığı ibadetlere *sünnet* denir"⁵⁶ demiştir. Bir önceki tanımında *sünnetin* kendiliğinden bilinemeyeceğini, sadece Allah tarafından bildirilmekle bilinebileceğini söyleyen Işık, buradaki tanımında ise; Hz. Peygamber'in kendiliğinden emrettiği veya yaptığı şeyler olduğunu belirterek farklı bir sonuç ortaya koymuştur.

İslam âliminin kim olduğunu tarif ederken, ilk şart olarak, Rasûlüllâh'ın (s.a.v.) *sünnetine* tabi olmayı şart koşmuştur. Burada kullandığı *sünnet* kelimesine parantez içerisinde "yani İslamiyet" diyerek *sünneti* İslamiyet olarak tarif etmiştir.⁵⁷ Böyle bir tanımlama *sünnetin* ne olduğuna dair terimsel bir ifade olmamakla beraber bir yorum sonucu ortaya çıkmaktadır. İslam'ın temel kaynakları Kur'an ve *sünnettir*. Bizler de Kur'an'ı *sünnet* yoluyla yani Allah Rasûlü'nün bize aktarmasıyla öğreniyoruz. Bu yönüyle baktığımızda *sünneti* İslamiyet olarak tarif edebiliriz.

Sünnet tasnifine de kitabında yer veren Işık, "Farz veya vacip

⁵⁴ Işık, *Tam İlmihal*, 18.

⁵⁵ Işık, *Tam İlmihal*, 48-49.

⁵⁶ Işık, *Tam İlmihal*, 52.

⁵⁷ Işık, *Tam İlmihal*, 766.

olmayıp, Rasûlüllâh'ın kendiliğinden emrettiği veya yaptığı ibadetlere *sünnet* denir. Bunları devamlı yaparak, nadiren terk etmiş ve terk edenlere bir şey dememiş ise *sünnet-i hüda* veya *müekked sünnet* denir. Bunlar İslam dininin şiarıdır. (Yani bu dine mahsusturlar, başka dinlerde yoktur.) Vacipleri terk edeni görünce terk etmesine mani olurdu. Kendisi ara sıra terk etmiş ise *sünneti gayri müekkede* denir. *Müekked sünneti* özürsüz devamlı terk etmek mekruh olur.⁵⁸

Yaptığı bu sınıflandırmaya göre *sünnet-i hüda* ve *müekked sünnet* aynı şeydir. Her ikisi de hüküm olarak vaciptir. *Sünnet* tanımında; farz veya vacip olmayıp Rasûlüllâh'ın kendiliğinden yaptığı ibadetler diye belirtip sonra da buna vacip hükmü vermesi dikkat çekicidir.

Hanefî fukahası ise, *sünnet* tasnifinde iki yol benimsemiştir. Birincisi, mahiyet itibariyle sünnetlerdir. Bu da *sünnet-i hüda* ve *sünnet-i zevaid* olmak üzere ikiye ayrılır. *Sünnet-i hüda*, toplumsal dini konularla alakalı olup, dinen yapılması emredilen ve dinin şiarı sayılan ezan, kamet ve cemaatle namaz gibi amellerdir. *Sünnet-i zevaid* ise, Hz. Peygamber'in giyim, kuşam, yemek ve kişisel zevkleri gibi adeten yaptığı işlerdir. Terk edilmesi kınanmayı gerektirmez. İkinci yol ise, Hz. Peygamber'in gösterdiği hassasiyet bakımından yapılan ayırımdır. Bu açıdan da *sünnet-i müekkede* ve *sünnet-i gayri müekkede* şeklinde ikili bir ayırım yapılmıştır. *Sünnet-i müekkede*, Hz. Peygamber'in devamlı bir surette devam ettiği ve bağlayıcı olmaması adına nadiren terk ettiği, farz ve vaciplerin tamamlayıcısı olan sünnetlerdir. Abdestte ağza ve buruna su vermek, sabah namazının sünnetini kılmak, ezan ve kamet *gayri müekked sünnetlere* örnek gösterilebilir. Terk edilmesi azarlanma ve kınanmaya sebeptir. *Sünnet-i gayri müekkede* ise, Hz. Peygamber'in bazen yapıp bazen terk ettiği fiillerdir. İkinci ve yatsının ilk sünnetini kılmak gibi. Yapılması sevap olup terk edilmesinde kınanma gerektirmez.⁵⁹

Bu tanımdan yola çıkarak, *sünnet-i hüda* ve *sünnet-i müek-*

⁵⁸ Işık, *Tam İlmihal*, 52.

⁵⁹ Mehmet Emin Özafşar (ed.), *Hadislerle İslam* (Ankara: Semih Ofset, 2013), 135.

kede'nin aynı olduğu görünse de ikisini birbirinden ayırt etme noktasında bir ölçü konulmuştur. Buna göre sünneti tıpkı farz gibi sünnet-i kifaye ve sünnet-i ayn şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutmak mümkündür. Buna göre sünnet-i hüdayı sünnet-i kifaye içerisinde ve sünnet-i müekkede'yi de sünnet-i ayn içerisinde değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda, sünnetin aynı (bireysel) olarak terk edilmesi kınanmayı ve azarlanmayı gerektirse de (öğle namazının sünnetini terk etmek gibi) sünnetin toplum tarafından terk edilmesi (ezan ve kametin terki gibi) günaha girme ve yaptırıma tabi tutulma sonucunu doğurmaktadır.

2. Hadis Usulü Bilgisi

Hüseyin Hilmi Işık'ın elimizdeki eseri, büyük çoğunluğunu başka eserlerden yaptığı tercümelemler oluşturmaktadır. Aktardığı fetvalar, görüşler ve bilgilerin kendi kabulleri olduğu da bilinen bir gerçektir. Tasvip ettiklerini kitabında toplamıştır. Ona göre doğru olmayan bir görüşü aktardığını söylemek kabul edilebilir bir durum değildir. Dolayısıyla onun hadis ve usul bilgisine ve de hadise dair müktesebatına mevcut eserinden ulaşabiliriz.

Tam İlmihal kitabında hadis usulü konusundaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Buna sebep olarak, daha önce de aktardığımız gibi, had-dini aşmak kabilinden görmesi ve hadis alanında müktesebatının bulunmamasıdır. Konu ile ilgili olarak görüşü şu şekildedir:

“Âyet-i kerîme ve hadis-i şeriflere mana vermek bizim gibi cahillerin işi değildir. Din âlimi olmak için ictihad derecesine yükselmek lazımdır. Şimdi dünyada böyle bir âlim yoktur. Şimdi âlim olmayanlar, çeşitli maksatlarla, din kitapları yazıyor ve âyet-i kerîme ve hadis-i şeriflere çalاکalem manalar verip ‘Allah Teâlâ böyle söylüyor’, ‘Peygamber “Sallallahu Aleyhi ve Sellem”’ böyle emrediyor, diyorlar. İslamiyet’i oyun haline sokuyorlar. Böyle din kitaplarını almamalı, okumamalıdır. Din âlimlerinin sözlerini değiştirmeden yazan kitap bulup okumak lazımdır.”⁶⁰

O, bu söylemiyle kitabında neden usul bilgisinin az olduğu hususunda bize ipucu vermektedir. Ayrıca muhataplarına sadece

⁶⁰ Işık, *Tam İlmihal*, 83.

kendi kitaplarına itibar etmeleri gerektiğini söylemektedir.

Işık, Abdülhakim Ârvasî'den aktardığı bir mektupta din ilimlerini *ulumu aliye* ve *ulumu ibtidaiyye* şeklinde ikiye ayırmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre yüksek din bilgileri; *tefsir, usûlü kelam, kelam, usûlü hadis, ilmi hadis, usûlü fıkıh, fıkıh* ve *ilmi tasavvuf* olmak üzere sekiz sınıftır. *Usûlü hadis* ilmi ise, hadis-i şeriflerin çeşitlerini öğreten ilimdir.⁶¹

Devamında bu ilim dalları hakkında bilgiler veren Işık, *usûlü hadise* dair daha geniş bir tanım yapmıştır. “*Usûlü hadis* isminde başka bir ilim daha vardır ki bu ilmin usulleri, metotları ile hadis-i şeriflerin neveleri, çeşitleri ayırt edilir. *Mütevatir, meşhur, sahih, hasen, merfu, müsned, mürsel, zayıf, mevzu* ve daha birçok hadis çeşitlerinin ayrı ayrı ve uzun tarifleri, izahları, tespitleri kitaplar doldurmaktadır. Her bir hadisin şartları, kayıtları vardır. Bu geniş bilgiler ancak *usûlü hadis* ilminde icihad derecesine yükselen büyük âlimlere “Rahmetullahi Teâla Aleyhim Ecmain” mahsustur.”⁶²

Yaptığı tanımda sarf ettiği son cümle onun hadis ilmine bakış açısını ortaya koymaktadır. Ona göre, hadis ilmine dair bilgiler sadece *hadis ilmindeki* müctehidlere özeldir. Müctehid olmayan birinin bu ilimlerin tamamına vakıf olması veya bir konuda söz söylemesi mümkün değildir. Kitabında defaatle vurguladığı ve uyguladığı usul olan; din büyüklerinin kitaplarındaki her bilginin ayet ve hadislerden alındığı ve dolayısıyla tüm bilgilerin doğru olduğu şeklindeki yöntemi *usulü hadise* yaklaşımında da benimsediği görülmektedir.

2.1. Sahih Hadis

“*Hadis-i sahih*: adil ve hadis ilmini bilen kimselerden işitilen, *müsnedi muttasıl* ve *mütevatir* ve *meşhur* hadislerdir.”⁶³ Yaptığı *sahih hadis* tanımında ilk şart olarak *ravinin adaletini* şart koşmuştur. İslam âlimleri bir *ravinin adalet* sıfatına sahip olduğunu tespit etmek ama-

⁶¹ Işık, *Tam İlmihal*, 413.

⁶² Işık, *Tam İlmihal*, 417.

⁶³ Işık, *Tam İlmihal*, 422.

cıyla birtakım şartlar ortaya koymuşlardır. Bunlar; hadis ilmiyle uğraşabilmesi için veyahut da hadis rivayet anında Müslüman olması, akıllı ve baliğ olması, fasıklıktan uzak takva üzere olması ve İslam'ın genel kaidelerine uygun olarak içinde yaşadığı toplumda *şahsiyyet (mürüvvet) sahibi* olmasıdır.⁶⁴

Işık, ikinci şart olarak *hadis ilm*ini bilen kişilerden *hadis* almayı şart koşmuştur. Genel görüş *ravinin zabt sahibi* olmasını şart koşarken; Işık, *hadis ilm*ini bilmeyi şart koşmuştur. *Hadis ilm*ini bilen kimseyi *zabt sahibi* olarak kabul ettiği ortaya çıkmaktadır. İslam âlimleri arasında, *ravilerin hadis ilm*ine vakıf olmasını şart koşanlar olmakla birlikte bunu eleştirenler, kabul etmeyenler de olmuştur.⁶⁵

Üçüncü olarak *müsnedi muttasıl* olmayı şart koşmuştur. Senedinin muttasıl olması üzerinde ittifak edilen bir husustur. Işık'ın tanımında da aynı şekilde şart koşulmuştur.

Sahih hadis için dördüncü olarak hadis *mütevâtir* olması şartını zikretmiştir. Bu noktada Işık'ın *tevatür*den ne anladığı önem kazanmaktadır. Yaptığı izahta, güvenilir haberin kaynağını *tevatür* ve *peygamber haberleri* olarak ikiye ayırmaktadır. Işık'a göre *tevatür*: her asırda bulunan güvenilir insanların hepsinin söylediğidir.⁶⁶ Günümüz iletişim şartları düşünüldüğünde dahi güvenilir insanların tamamının aynı konudan haberdar olması ve aynı kaniya vararak aynı şeyi söylemesi mümkün olamaz iken; Hz. Peygamber, sahabe, tabiin ve sonraki dönemlerdeki iletişim kanallarını da dikkate aldığımızda, böyle bir şart koşmanın hiç muteber olmadığı muhakkaktır. Kaldı ki güvenilirliği mutlak olan sahabenin tamamının rivayet ettiği, bu şartı sağlayan bir hadis-i şerif de bulunmamaktadır. Işık'ın bu şartına göre *sahih hadis* yoktur.

Beşinci olarak *sahih hadis*lerin aynı zamanda *meşhur hadis*ler olduğunu ifade etmiştir. *Sahih* olup aynı zamanda *meşhur hadis* şartlarını taşıyan hadisler vardır. Bununla birlikte tüm *sahih hadis*lerin

⁶⁴ Abdullah Aydın, "Adalet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/344.

⁶⁵ Mehmed Efendioğlu, "Sahih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/523-525.

⁶⁶ Işık, *Tam İlmihal*, 782.

meşhur olduğunu söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte tamamı *sika* olan bir *ravi* topluluğu rivayet ettiği zamanda *sahih hadis meşhur* olur. Aksi takdirde *sika* bir *ravinin* rivayetinde tek kaldığı *hadis garib* olur. *Sahih* olmakla birlikte *meşhur* olmaz.⁶⁷

Işık'a göre *mütevâtir hadis*: Birçok sahabinin Rasûlü Ekrem'den 'Sallallahu Aleyhi ve Sellem' işittiği, yine birçok kişinin bu sahabe-i kiram grubundan işittiği ve kayda geçene kadar bu şekilde çok kimselerin rivayet ettiği hadislerdir ki, bu kalabalık grupların yalan üzere birleşmesi de mümkün değildir. İman ve amel gerektiren *mütevâtir hadise* inanmayan ise *kâfir* olur.⁶⁸

"*Mütevâtir hadis*: yalan üzerine birleşmeleri aklen ve adeten mümkün olmayacak kadar çok kimsenin, senedinin başından sonuna kadar birbirlerinden rivayet ettikleri hadislerle denir."⁶⁹

Tevâtür kelimesini yukarıda izah edildiği üzere açıklayan Işık, *mütevâtir hadis* izahında ise, kabul gören genel tanıma uygun bir açıklama yapmıştır. Oysa *sahih* hadiste *adalet* ve *zabt* şartı arayan İslam âlimleri, hadisin *mütevâtir* olmasını şart koşmamışlardır.

2.2. Garib Hadis

"*Hadis-i garib*: Yalnız bir kimsenin bildirdiği *hadisi sahihtir*. Yahut aradakilerden birine bir hadis âliminin muhalefet ettiği *hadistir*."⁷⁰ Işık'a göre bir hadisin *garib hadis* sayılabilmesi için *sahih* ve tek ravi tarafından rivayet edilmiş olması gerekir. İkinci yol olarak da aradakilerden biri diye tarif ettiği ravilerden birine bir hadis âliminin muhalefet etmesini şart koşmuştur. Böylelikle bir hadis âliminin o hadise muhalefet etmesi sebebiyle hadis *garib hadis* konumunda olacaktır.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde bu tanımın son derece eksik, hatalı ve *garib* olduğunu tespit ettik. Işık'ın tanımlarını değer-

⁶⁷ Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973), 125.

⁶⁸ Işık, *Tam İlmihal*, 422.

⁶⁹ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1987), 120.

⁷⁰ Işık, *Tam İlmihal*, 423.

lendirip konuyu dağıtmamak adına öncelikle *garib hadis* ne olduğunu izah etmeye çalışalım. *Garib* kelimesi, sözlükte “tek başına kalmış”, “yabancı” gibi anlamlara gelmektedir. Hadis ıstılahında ise, herhangi bir tabakada, bir ravinin tek başına rivayet ettiği ve başka bir rivayeti olmayan hadislere denir.⁷¹ Bu gariblik, hadisin metninde veya senedinde olabilir. Garipliği dört başlık altında şu şekilde sıralayabiliriz:

- Hadis metninin tamamında gariplik
- Hadis metninin bir kısmında gariplik
- Hadis senedinin tamamında gariplik
- Hadis senedinin bir kısmında gariplik⁷²

Garib hadisler için *ferd hadis* tabiri de kullanılmıştır. Fakat “*ferd*” tabiri, daha çok *ferdi mutlak* ve *garibi mutlak* için kullanılmıştır. Bu da hadisin ilk tarafında (sahabe ve tabiin) ravinin tek kalmasıyla ortaya çıkmaktadır. *Garib* ile kastedilen ise, sonraki tabakalarda meydana gelen ve *ferdi mutlak* ve *garibi mutlak* ile ifade edilen teklik için kullanılmıştır.⁷³

Işık'ın yaptığı tarife göre ilk olarak tek ravinin bildirmesi şartı vardır. Bu tespit *garib hadis* ne olduğunu ortaya çıkaran doğru bir tespittir. Bununla birlikte *sahih* olduğunu söylemesi onun muhakkik değil, mütercim olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Muhtasar hadis metinlerinde bu şekilde tarifler yapılmıştır. Telif edilen şerh ve haşiyelerde ve diğer izahlarla bundan kastın ne olduğu beyan edilmiştir. Buna göre *garib hadis* tanımında *sahih* olmasının şart koşulması iki şekilde ifade edilmiştir:

- *Sahih* denmesi daha önce izah edilen tüm hadislerden daha umumi bir ifade olduğu için⁷⁴
- *Sahih* olan ve olmayan şeklinde bir ayırım yapıldığı, muhtasar metinlerde sadece *sahih* ifadesi geçtiğinden dolayı⁷⁵

⁷¹ es-Salih, *Hadis İlimleri*, 191.

⁷² Muhammed Bedreddin Hasen, *Dürerü'l-behiyye fi şerhi manzumeti'l-Beykuniyye*, thk. Ahmed bin Selim, (Dımaşk: Dar Sa'di'-Din, 2008), 116.

⁷³ es-Salih, *Hadis İlimleri*, 190-191; Davudu'l-Karsi, *Şerhu usuli'l-hadis li Davude'l-Karsi meahu haşiyetü Mustafa Şevket*, thk. İlyas Kaplan, (İstanbul: Şifa Yayınları, 2013), 168.

⁷⁴ Karsi, *Şerhu usuli'l-hadis*, 160.

⁷⁵ Hasen, *Dürerü'l-behiyye*, 120.

Ayrıca "hadis âlimleri, *sahih hadisi zayıfından ayırırken sadece âhâd haberlerle bunların râvilerini konu almışlar, *sahih hadis* sözüyle de *âhâd hadislerin sahihlerini* kastetmişlerdir."⁷⁶ Dolayısıyla *garib hadis: sahih, hasen* ya da *zayıf* olabilir. Sadece *sahih* olduğunu söylemek hatalı bir tespittir.*

Ravilerin birbirine muhalefet etmesine gelince: bu durum ravi-nin *sika* oluşuna göre farklılık göstermektedir. *Zayıf* bir ravi, *sika* bir raviye muhalefet ederse; *zayıf* ravinin rivayetine *münker*, *sika* ravinin rivayetine de *maruf* denir. Şayet *sika* bir ravi diğer *sika* ravilere muhalefet ettiği bir hadis rivayet ederse: *sika* ravinin tek kaldığı hadise *şaz* denir.⁷⁷ Böylece *garib hadiste* muhalefet şartının olmadığı da ortaya çıkmaktadır. Şayet böyle olsaydı tüm bu tanımlamaların yanlış olması gerekecekti.

2.3. Mevzu Rivayet

Hüseyin Hilmi Işık'ın *mevzu rivayet* hakkındaki ifadelerinde birçok değerlendirilmesi gereken nokta bulunmaktadır. Biz bunların her birini başlıklar halinde aşağıda zikrederek *hadis ilmi* açısından tahlilini yapacağız.

2.3.1. Mevzu Rivayetin Tanımı

Mevzu rivayete dair *Tam İlmihal*'den elde ettiğimiz bilgiler, Işık'ın hadis ilmine bakış açısını en net ortaya koyan ifadelerdir. Işık, kelimenin bir *lügat* bir de *ıstılahi* manası olduğunu ifade etmektedir. Buna göre *mevzu rivayetin* sözlük manasının "bir yere sonradan konulmuş, uydurma" olduğunu söylemektedir. *İstılahi* anlamı için de: "Serveri alemin 'Sallallahu Aleyhi ve Sellem' mübarek ağzından çıkmayıp da bir zındık bir münafık bir yalancı tarafından iftira olarak konulmuş ve hadis denilmiştir" şeklinde tarif yapmıştır.⁷⁸ Kitabının başka bir yerinde yaptığı tarifte ise, "*Usulü hadis* âlimleri bir hadisin *sahih* olması için koydukları şartları taşımayan bir hadise

⁷⁶ Mustafa Ertürk, "Haber-i Vahid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/355-363.

⁷⁷ Yücel, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 221-222.

⁷⁸ Işık, *Tam İlmihal*, 417.

mevzu der ki; benim içtihadıma göre *sahîh* olmamıştır demektir. *Hadis* değildir demezler"⁷⁹ şeklinde açıklamıştır.

Işık'ın yaptığı *mevzu rivayet* tarifinin isabetli olup olmadığı incelenmelidir. O, *mevzu rivayetleri* sadece Hz. Peygambere ait olmayıp da ona nispet edilen sözler olarak tarif etmiştir. Oysa hadisin tarifine Hz. Peygamberin sözleri, fiilleri, takrirleri, ahlaki ve fiziki yönlerine dair rivayetler de girmektedir. Yani meselenin beş farklı yönü bulunmaktadır. Yaptığı tarifte, Hz. Peygambere ait olmayıp ona nispet edilen söz, fiil ve takrirler⁸⁰ deseydi daha isabetli ve efradını cami bir tanım olurdu.

2.3.2. *Mevzu Rivayetin Tespiti*

Işık'a göre; *sahîh hadis* şartlarını taşımayan hadisler *mevzudur*. *Sahîh hadis* tarifinde ise, *adil* ve *hadis ilmîni* bilen kimselerden rivayet edilmesini, senedinin *muttasıl* olmasını, hadisin de *mütevâtir* ve *meşhur* olmasını şart koşmuştur.⁸¹ Işık'a göre ravi *adil* ve *hadis ilmîne* vakıf değilse rivayeti *mevzudur*. Hadisin senedi *muttasıl* değilse rivayeti *mevzudur*. Son olarak, bir hadis *mütevâtir* ve *meşhur* değilse *mevzudur*.

Sahîh olmayan hadislerin *mevzu* olduğunu ifade etmesi Işık için bir çelişki örneğidir. Hadis çeşitlerini açıklarken⁸² böyle bir tarif yapmamıştır. Bu tarifi kabul etmesi durumunda hadis çeşitlerini izah ettiği bölümde bunu belirtmesi ve *sahih* olmayan tüm hadislerin *mevzu* olduğunu belirtmesi gerekirdi. Oysa *sahih* olmayan hadisler; *hasen* ve *zayıf* da olabilir. Bu şekilde dörtlü bir ayırımı tabi tutmadan sadece *sahih* ve *mevzu* diye ayırmak hatalı bir yaklaşımdır. *Mevzu rivayeti* bu şekilde tarif etmenin bir hata olmasıyla birlikte, birbirleriyle çelişkili ve arası bulunamayacak tariflerin bu şekilde ortaya çıkması; Işık'ın *hadis ilmîne* vukufiyetini, ilmi meselelere ne kadar bütüncül baktığını ve cumhurun görüşlerine ne kadar uyup/uymadığını göstermesi bakımından son derece önemlidir.

⁷⁹ Işık, *Tam İlmihal*, 1015.

⁸⁰ Yücel, *Hadis Tarihi*, 232.

⁸¹ Işık, *Tam İlmihal*, 422.

⁸² Işık, *Tam İlmihal*, 422-423.

Işık'ın *mevzu rivayet*in nasıl tespit edileceğiyle ilgili yöntemleri de son derece ilgi çekicidir. Ona göre *mevzu rivayet* iki yolla bilinir. Birincisi; Hz. Peygamberin bu hadisin kendisine ait olmadığını söylemesi, ikincisi de peygamberliğin başlangıcından itibaren her gün Allah Rasûlü'nün yanında bulunup, O'nun her sözüne, fiiline ve huyuna vakıf olunarak *mevzu rivayet*in O'na ait söz, fiil ve huylarının arasında bulunmadığını tespit etmekle bilinir. Bunun mümkün olmadığını, dolayısıyla bir hadisin *mevzu* olduğunu tespit etmenin de mümkün olmadığını ve bir rivayete *mevzu* diyenin sözünün de bir kıymetinin olmadığını söylemektedir.⁸³ Buna göre pratikte hiçbir hadisin *mevzu* olmaması gerekir. Bu izahtan yola çıkarak, ilk şartın mümkün olmadığını söylemek gerekir. Çünkü Allah Rasûlü'nün ahirete irtihalinden sonra, O'nun adına uydurulan sözlerin kendisine ait olmadığını söylemesini beklemek abesle iştigal olur. Keşif, ilham ve rüya yolu ile hadislerin tespit edilebileceğini savunanlar vardır.⁸⁴ Bu yollara başvurulabilir. Ancak bu yöntemler hadis âlimleri katında kabul görmemiştir.

Işık'ın, kendisiyle *mevzu rivayet*in tespitinin mümkün olmadığını söylediği ikinci şarta dair tespiti de yersizdir. Çünkü Allah Rasûlü (s.a.v.) ashabının içerisinde yaşayan, onların cenaze ve düğününe katılan, ashabıyla münasebeti çok güçlü olan, ashabının O'nu görmediği zamanlardaki halini merak edip hanımlarına bunu sordukları, cevabını aldıkları ve neredeyse her anına şahit olunan bir peygamberdir. Bu vasıflara sahip olması, O'nun tebliğ, tebyin, tezkiye ve hüküm koyma yetkisine sahip olmasının gereğidir. O'nun bizi ilgilendiren, peygamberlikle alakalı hallerine vakıf olmaması ise, bütün bir sünnet kavramını yeniden tesis etmeyi gerektirecektir. Oysa bunu gerektirecek bir durum yoktur. Allah Rasûlü'nün her hali bilinmekte ve O'na ait olan her şey ilmi disiplin içerisinde bugüne kadar bize ulaşmıştır. *Hadis* ilmine dair tüm müktesebatımız bu bilgiler ışığında ilmi disiplin sayesinde oluşmuştur.

⁸³ Işık, *Tam İlmihal*, 417.

⁸⁴ Seyit Avcı, "Keşif Yoluyla Hadis Rivayeti Meselesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4/1 (2004), 161-193.

Allah Rasûlü'nün hayatını ayrıntılı olarak kimsenin bilemeyeceğini iddia eden Işık'ın farklı bir şey söylemiş olması mümkün müdür? Bu soruya da yine *Tam İlmihal'* den cevap buluyoruz. Işık'a göre "Rasûlüllâh sallallahu aleyhi ve sellem Efendimizin, görünen bütün uzuvlarının şekli, sıfatları, güzel huyları, tamam hayatı, bütün incelikleri ile çok geniş ve açık olarak, âlimler tarafından, senetleri, vesikaları ile yazılmıştır. Bunlara (Siyer) kitapları denir."⁸⁵ Işık'ın bu söyleminden *mevzu rivayet*in tespitinin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Böylece ilk söylemi boşa çıkmaktadır. Ayrıca siyer/siret kitaplarında her şeyin bulunabileceğini söylemek mümkün değildir. Zira her çalışmanın ulaşabildiği rivayetler olduğu gibi olmayanlar da vardır. Bir de siyer kitapların rivayetler bazında mevsukiyet problemi bulunmaktadır ki birçok rivayet isnadsız nakledilmiştir.

*Mevzu rivayet*in tespiti konusunda Işık'ın başka bir yaklaşımına da rastlanılmaktadır. "Bunların hiçbiri hadis değildir. Hadis âlimleri bunların yalan ve iftira olduklarını bildirdiler. Hem de bu sözlerin düzgün ve edebiyata uygun olmaması da Rasûlüllâh'ın mübarek ağızlarından çıkmadıklarını göstermektedir."⁸⁶ Daha önce sadece iki yolla *mevzu rivayet*lerin bilinebileceğini ve bunun da mümkün olmadığını belirten Işık, burada hiç beklenmedik şekilde, daha önceki sözlerinin tam tersine, başka bir ölçü daha kabul etmiştir. O da edebiyata uygun olmasıdır.

Işık'ın *mevzu rivayet*leri tespit yöntemine karşılık genel kabulelerin neler olduğunu izah ederek bir karşılaştırma yapmaya çalışacağız. Buna göre *hadis* olduğu iddia edilen bir sözün *mevzu* olduğu şu yollarla bilinebilir:

- Hadisi uyduran kişinin bizzat itiraf etmesi⁸⁷
- Söz konusu hadiste gramer veya mana bozukluğunun bulunması⁸⁸

⁸⁵ Işık, *Tam İlmihal*, 374.

⁸⁶ Işık, *Tam İlmihal*, 633.

⁸⁷ M. Yaşar Kandemir, *Mevzu Hadisler Menşei Tanıma Yolları Tenkidi* (Ankara: DİB Yayınları, ts.) 177; Salih, *Hadis İlimleri*, 225; Celaleddin es-Süyûtî, *Tedribu'r-ravi fi şerhi takribi'n-Nevevî* (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2009) 159.

⁸⁸ Kandemir, *Mevzu Hadisler*, 177; Salih, *Hadis İlimleri*, 225; Yücel, *Hadis Tarihi*, 236.

- Te'vili mümkün olamayacak derecede akla, hisse ve müşahedeye aykırı olması⁸⁹
- Çok az bir amele karşılık çok büyük cezalar veya mükâfatlar görüleceğinin söylenmesi.⁹⁰
- Rivayet eden kişinin yalancılıkla meşhur biri olması.⁹¹
- Elde mevcut güvenilir temel hadis kaynaklarında bulunmaması.⁹²
- Tarihi olaylara aykırı düşmesi.⁹³
- Birçok kişinin görebileceği bir olaya sadece bir kişinin şahit olduğunu söylemesi⁹⁴
- Kuran-ı Kerim'e ve sahîh sünnete aykırı olması.⁹⁵

Hüseyin Hilmi Işık'ın iddia ettiği *mevzu* rivayet tespit yöntemlerinin kendi kanısı olduğu ve muteber kaynaklar ile bunları esas alan eserlerde onun yöntemleriyle örtüşecek usullerin bulunmadığı tespit edilmektedir. Bununla beraber cumhur tarafından kabul edilen yöntemlerden sadece bir tanesini kısaca dile getirmiş olması önemlidir.

“Server-i âlemin (s.a.v.) nübüvvetinin başladığından vefatına kadar mübarek ağızlarından sadır olan her söz ve sükûn ve hareketleri hep hadistir. *Hadis* ilmini tarif ederken; O'nun (s.a.v.) sözlerini ve hallerini bildiren ilimdir, buyurmuşlardır.”⁹⁶ Hadislerin bu şekilde tespit edildiğini belirtip aynı zamanda *mevzu* rivayetlerin tespitinin mümkün olmadığını söylemek, hem de bunu peş peşe yapmak, çok büyük bir çelişkidir.

“Usûlü hadis ilminde müctehid olan bir âlim bir hadisin *mevzu* olduğunu ispat edince, bu ilmin bütün âlimlerinin de *mevzu* demesi

⁸⁹ Kandemir, *Mevzu Hadisler*, 183; Salih, *Hadis İlimleri*, 225; Yücel, *Hadis Tarihi*, 236; Süyûtî, *Tedribu'r Ravi*, 159.

⁹⁰ Kandemir, *Mevzu Hadisler*, 178; Salih, *Hadis İlimleri*, 225; Yücel, *Hadis Tarihi*, 236; Süyûtî, *Tedribu'r ravi*, 159.

⁹¹ Salih, *Hadis İlimleri*, 225; Yücel, *Hadis Tarihi*, 236; Süyûtî, *Tedribu'r ravi*, 159.

⁹² Kandemir, *Mevzu Hadisler*, 176; Yücel, *Hadis Tarihi*, 236; Süyûtî, *Tedribu'r ravi*, 160.

⁹³ Kandemir, *Mevzu Hadisler*, 184; Yücel, *Hadis Tarihi*, 236.

⁹⁴ Kandemir, *Mevzu Hadisler*, 180; Süyûtî, *Tedribu'r-ravi*, 159.

⁹⁵ Kandemir, *Mevzu Hadisler*, 181; Süyûtî, *Tedribu'r-ravi*, 159.

⁹⁶ Işık, *Tam İlmihal*, 417.

lazım gelmez. Çünkü *mevzu* diyen müctehid, bir hadisin *mevzu* olması için lüzum gördüğü şartları taşımayan bir hadis için; benim mezhebimin usulünün kaidelerine göre *mevzu*'dur, der. Yoksa 'Server-i âlemin (s.a.v.) sözü değildir' demek istemez. Yani '*hadis-i şerif*' denilen bu sözün hadis olması bence anlaşılmamıştır demektir. Bu âlime göre *hadis* olmaması hakikatte *hadis* olmadığını göstermez. *Hadis Usûlü İlmî*'nin başka bir müctehidi de hadisin doğru olması için aradığı şartları bu sözde bulunca, *hadistir, mevzu değildir, diyebilir.*"⁹⁷

Yukarıda bir sözün *hadis* olmayıp *mevzu* olduğunu ispat etmenin mümkün olmadığını yazan Işık, buradaki beyanında ise, bir âlimin, bir sözün *hadis* olmayıp *mevzu* olduğunu tespit etmesinin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Fakat bu tespiti yapan âlimin, söz konusu *mevzu* rivayetin *hadis* olmadığını iddia etmediğini; sadece kendisinin bu konuyu anlamadığını belirttiğini söylemiştir. Devamında dört mezhebin hükümler konusunda ihtilafa düşmesini örnek vermiş ve aradaki ihtilafın birisinin doğru diğerinin yanlış olduğunu göstermediğini belirtmiştir.⁹⁸

Öncelikle mezhepler üzerinden yaptığı değerlendirmesine değinecek olursak; bunun doğru bir kıyas olmadığını söylemek zorundayız. Bir mezhepte hüküm verilirken farklı istidlal yöntemlerinin olduğu muhakkaktır. Bu hükmün verilmesine yorum, maslahat ve örf gibi birçok değişken etki etmektedir. Oysa bir hadisin tespitinde bunlar ve bunlarla benzerlik ifade edebilecek yöntemler söz konusu değildir. Tamamen somut verilerle ve farazi olmayan bilgilerle hadislerin tespiti yapılmaktadır.

Mezhepler üzerinden bir karşılaştırma yapacak olursak; bu, Işık'ın sözlerini çürütecek bir karşılaştırma olacaktır. Işık, bir hadisin *mevzu* olduğunu tespit eden âlimin, bunun kendi mezhebine göre hadis olmadığını, yoksa Hz. Peygamberin sözü olmadığını iddia etmediğini belirtmiştir. Oysa bir konuda mezhep içerisinde hüküm veren İslam âlimi bu hükmün sadece mezhep bağlılarını değil

⁹⁷ Işık, *Tam İlmihal*, 417, 1015.

⁹⁸ Işık, *Tam İlmihal*, 417.

tüm Müslümanları bağladığını söylemektedir. Örneğin; Hanefî mezhebinde vücuttan akan kanın abdesti bozacağını söyleyen bir âlim, bu kanamanın sadece Hanefîlerin değil tüm Müslümanların abdestini bozacağına hükmetmektedir. Dolayısıyla bir sözün *mevzu* olduğuna hükmeden bir âlim de bu sözün kendi görüşleri doğrultusunda değil; her hâlükârda *mevzu* olduğunu belirtmektedir.

Işık, bir âlimin bir söz hakkında *mevzu*dur hükmü vermesiyle *mevzu* olamayacağını; başka bir âlimin de buna *hadis* hükmü verebileceğini söylemektedir. Bu doğru bir tespittir. Fakat bundan çıkarılacak sonuç, hiçbir rivayetin *mevzu* olduğuna hükmetmemek değildir. Eğer bu sonucu çıkaracak olursak hiçbir konuda bir hükme varmak mümkün değildir.

O halde bir âlimin *mevzu* dediği söze başka bir âlimin hadis demesini nasıl değerlendirmeliyiz? Bu konuda İslam âlimleri değerlendirme yaparken üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar tenkit hususunda çok sıkı davranan *müteşedit*, gevşek davranan *mutesahtil* ve ne çok sıkı ne de gevşek davranan *mutedil* (*mütevassıt*) âlimlerdir. Bu sebeple, bir hadis âliminin *mevzu* dediği rivayete bir başkası *hadis* demiştir. Bu da hadisleri kabul etme hususunda işi ne kadar sıkı tuttuklarıyla ilgilidir. Bunun haricinde aynı tabakada yer alan âlimlerin ihtilafa düştüğü durumda ise cerh-tadil sebeplerinin açıklanıp açıklanmaması ve cerh edenler ile ta'dil edenlerin sayıca birbirine üstünlüğüne bakarak hadisler hakkında hüküm vermek mümkün olmaktadır.⁹⁹

2.3.3. *Mevzu Rivayet Literatürünün Oluşumu*

Hüseyin Hilmi Işık'ın *mevzu* rivayetler literatürü hakkında farklı değerlendirmeleri bulunmaktadır. Konu ile ilgili görüşü şu şekildedir: "Evet, zındıklar hadis diye bazı sözler uydurdu. Ehl-i sünnet âlimleri bunları ayırıp çıkardı. Şimdi din kitaplarımızda bunlardan hiç yoktur."¹⁰⁰ Işık, hadis diye bilinen bazı rivayetlerin *mevzu*

⁹⁹ Kandemir, *Mevzu Hadisler*, 112; Emin Aşıkutlu, "Cerh ve Ta'dil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/394-401.

¹⁰⁰ Işık, *Tam İlmihal*, 417.

olduğunun tespit edildiğini burada da kabul etmektedir. *Mevzu* rivayetleri derleyen İslam âlimleri bunları tespit etmekle yetinmiş; hiçbir eseri alıp ondaki *mevzu* rivayetleri ayıklamak, geriye yönelik nüshaları yok etmek ve *mevzu* rivayet bulunmayan nüshasını yaygınlaştırmak yoluna gitmemiştir. İlk dönemde yapılan çalışmalar eserler üzerine değil; tüm eserlerde yer alabilecek *mevzu* rivayetleri tespit etmek şeklinde olmuştur. Daha sonraki dönemlerde ise, eserlerde bulunan hadisler değerlendirmeye tabi tutulmuş ve rivayetlerin tahrir çalışmaları yapılmıştır. “Vaaz ve hutbe kitapları ve tasavvufun aşağı derecelerinde bulunanların kitapları nutuk ve konferans gibidir. Böyle kitaplarda senet, vesika aranmaz. Bundan dolayı *mevzu* rivayetten başka her çeşit hadis yazılabilir.”¹⁰¹

Bu saydığı kategorilerde yer alan rivayetlerin akaid ve fıkıh gibi bağlayıcı olmamasından ötürü sıhhat tespitine gerek olmadığını belirtmektedir. Buna rağmen yine de *mevzu* bir rivayetin varlığını kabul etmemektedir. Tasavvufun alt derecelerinde bulunanların kitapları kaydıyla, üst derecelerde bulunanlara karşı görüşünün farklı olduğunu ortaya koymaktadır.

2.3.4. *Mevzu Rivayetlerin Delil Değeri*

“Fıkıh, ibadet kitaplarında ise *ahad* hadislerden, *zayıf* ve *mevzu* hadislerden başka rivayetler delil ve senet olur. Sevabının çok olduğu *zayıf* hadislerle bildirilen ibadetler yapılabilir. *Mevzu* hadis ile ibadet yapılmasının haram, belki küfür olduğunu İbn Abidin ‘Rahmetullahi Teâla Aleyh’ abdest dualarında bildirmektedir.”¹⁰²

Mevzu rivayetin tespitinin mümkün olmadığını iddia eden Işık'ın bu söylemlerdeki tutumu dikkat çekicidir. *Zayıf* hadisle amelin sadece faziletli konularda mümkün olabileceğini; *mevzu* rivayetlerle hiçbir amelin meşru olmayıp haram olduğunu ifade etmesi önemli bir değerlendirmedir.

2.3.5. *Hadis Kitaplarında Mevzu Rivayet Bilgisi*

“*Camii's-Sağîr* ve *Camii'l-Kebîr* kitaplarının (bunlar büyük hadis kitaplarıdır) sahibi Celaleddin es-Süyûtî ‘Rahmetullahi Teâla

¹⁰¹ Işık, *Tam İlmihal*, 418.

¹⁰² Işık, *Tam İlmihal*, 418.

Aleyh' hadis ilminde imamlık derecesine çıkmıştır. Bunun ve İmamı Gazzali'nin 'Rahmetullahi Teâla Aleyh' kitaplarında asla bir *mevzu* hadis yoktur."¹⁰³

Hadis kabulü konusunda mütesahil davranan Süyûtî'nin eserlerinde *mevzu* rivayetlerin bulunabilmesi beklenen bir durumdur. Süyûtî, *el-Camiu's-Sağir*'de yer alan hadislerin her ne kadar *sahih* ve *hasen* olduğunu iddia etmiş ise de *zayıf* rivayetlerin de bulunduğu tespit edilmiştir. Hatta bizzat kendisinin *mevzu* olduğunu belirttiği rivayetler bile bulunmaktadır. Bu ise, değerlendirmeye fırsat bulamaması ve gözden kaçmış olmasıyla izah edilebilecek bir durumdur.¹⁰⁴

Gazzali'nin *İhya* isimli eserinde *mevzu* ve kaynağı bulunamayan rivayetler vardır. Bu tespiti *İhya*'nın tahricini yapan İraki (ö. 806/1404) yapmaktadır. Onun tespitine göre *İhya*'da kaynağı tespit edilemeyen 271 uydurma rivayet bulunmaktadır. Daha sonra yapılan çalışmalarda 36 tane daha tespit edilmiştir. Böylece sadece kaynağı bulunamayan 307 adet rivayet tespit edilmiştir.¹⁰⁵

Işık'ın Gazzali'nin ve diğer muteber müelliflerin eserlerinde *mevzu* rivayet olmadığını iddia etmesi ilmi bir inceleme sonucu verdiği kanı değildir. O, böyle yaparak İslami değerlerini muhafaza etmeye çalışmaktadır. Oysa *mevzu* bir rivayetin varlığını görmezden gelip onu *hadis* diye rivayet etmek Hz. Peygamber'in "Her kim benim adıma bilerek yalan söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın."¹⁰⁶ tehdidine muhatap olmaktır. Halbuki bu eserlerde bulunan *mevzu* ve *zayıf* rivayetleri açığa çıkarmak bu eserler ile müelliflerinin değerinden bir şey kaybettirmeyecektir. Muteber müelliflerin eserlerinde *mevzu* rivayetlerin yer almasının iki sebebi olabilir:

¹⁰³ Işık, *Tam İlmihal*, 418.

¹⁰⁴ Mücteba Uğur, "el-Camiu's-Sağir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/113-114.

¹⁰⁵ Mustafa Çağrıncı, "İhyau Ulumiddin" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/10-13.

¹⁰⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Cami'u's-Sahîh*, (Beirut, Daru İbn Kesir, 1423/2002) "İlim", 38 (No:110).

- İtibar ettikleri bir başka müellifin eserinden almış olmaları¹⁰⁷
- Daha sonra bu rivayetlerin söz konusu kitaplara girdirilmiş olma ihtimali¹⁰⁸

Her iki sebep de eser ve müelliflerin değerini düşürmez. Belki başkasından aktarırken olduğu gibi aldığı ve bir değerlendirmeye tabi tutmadığı için eleştirilebilir. Ayrıca *İhya'* da yer alan *mevzu* ve kaynağı bulunamayan rivayetler *İhya'*nın omurgasını oluşturan hususlarda değildir. Bunların çoğunluğu üçüncü, dördüncü derecede öneme sahip konulardadır. Yani bu rivayetlerin çıkarılmasıyla *İhya* öneminden hiçbir şey kaybetmez.¹⁰⁹

3. Hadis Kaynağı Açısından Tarihi Şahsiyetlere Güvenme

Hüseyin Hilmi Işık'ın kitabında en çok ehl-i sünnet konusuna vurgu yapmakta ve ehl-i sünnet üzerinden değerlendirmelerini gerçekleştirmektedir.¹¹⁰ Ehl-i sünnet âlimleri ve ehl-i sünnet büyükleri olarak isimlendirdiği şahısları ise mutlak doğru kabul etmektedir.

"Bütün insanlara önce lazım olan şey (Ehl-i sünnet) âlimlerinin kitaplarında bildirdikleri gibi, bir iman ve itikat edinmektir. Peygamberimiz Muhammed aleyhisselamın yolunu bildiren, Kur'ân-ı Kerîm'den murad-ı ilahiyi anlayan, hadis-i şeriflerden murad-ı peygamberiyi çıkaran bu büyük âlimlerdir. Kıyamette kurtuluş yolu, bunların gösterdiği yoldur. Allahu Teâlâ'nın, Peygamberinin ve O'nun ashabının 'Radiyallahu Teâla anhum ecmain' yolunu kitaplara geçiren, değiştirilmekten ve bozulmaktan koruyan (Ehl-i sünnet) âlimleridir."¹¹¹

Ehl-i sünnet hassasiyetini bu cümlelerle özetleyen Işık, tüm kitap boyunca bu bakış açısını sürdürmüştür. Her ilmin ehlinden alınması gerektiği hususunda farklı düşünmüş ve ehl-i sünnet olarak

¹⁰⁷ Kandemir, *Mevzu Hadisler*, 153.

¹⁰⁸ Kandemir, *Mevzu Hadisler*, 164.

¹⁰⁹ Ebubekir Sifil, "İmamı Gazalî'ye Dair Mülakat" (Görüşmeciler: Serkan Ünal-Salih Kartal, Yazılı Kayıt, 18 Aralık 2014).

¹¹⁰ Işık, *Tam İlmihal*, 22, 54, 58, 89, 95, 110, 115, 1225.

¹¹¹ Işık, *Tam İlmihal*, 22, 46.

kabul ettiği âlimlerin tüm söylemlerini mutlak doğru kabul etmiştir.¹¹² Onların bildirdiklerine aykırı beyanda bulunan veyahut onları eleştirenleri ise tefe koymaktan geri durmamıştır.¹¹³

Ehl-i sünnet âlimleri hakkında bu kanıya nasıl vardığına dair ise “Ehl-i sünnet âlimleri, bu ilimleri, ashâb-ı kirâmdan öğrendi. Bunlar da Rasulüllah’tan öğrendiler” diyerek, dinin en saf ve bid’at karışmamış halinin ehl-i sünnet âlimleri vasıtasıyla geldiğini söylemiştir.¹¹⁴

Işık’a göre; kullarına son derece merhametli olan Allah Teâlâ her bir insanın, her bir ailenin, her bir cemiyetin ve her bir milletin tüm zamanlarda ve tüm işlerinde nasıl hareket etmesi ve nelere dikkat etmesi gerektiğini Kur’ân-ı Kerîm’de bildirmiştir. Ehl-i sünnet âlimleri bu bilgileri keskin görüşleri sayesinde Kur’ân-ı Kerîm’den bulup çıkarmışlar ve milyonlarca kitap yazmışlardır.¹¹⁵ Bu sayede müminler, sadece dini bilgilerini değil; dünyalık bilgilerini de ehl-i sünnet âlimlerinden öğrenebilmektedirler. Bundan yola çıkmış olmalı ki bütün bildiklerini aktarmaya çalışmıştır.

Kitabın yazarı tarafından bakıldığında karşımıza olağan bir durum çıkmaktadır. Işık’a göre ehl-i sünnet âlimleri din ve dünya işleri ile ilgili tüm bilgileri keskin görüşleri sayesinde Kur’ân-ı Kerîm’den bulup çıkarmışlardır. Kendisi de bu âlimlerin kitaplarından tercüme yapılmaktadır. Öyle ise din ve dünya ile ilgili (mümkün olan) tüm bilgilerin bu kitapta bulunması kadar tabii bir şey yoktur. Bu yönden bakıldığında kendi içerisinde tutarlılık gösterdiğine şahit oluyoruz. Bu tutarlılığı zedeleyen hususlar ise, aktarılanların düzensiz, karmaşık ve ilmihalde yer alması beklenmeyen bilgiler olmasıdır. Bununla birlikte kendisi de kitabı okuyanların bu bilgileri anlayamayacaklarının farkında ve iddiasındadır. *İmani şuhudi* ve *imani gaybi* konusunda tenbih diyerek açıklama yaptığı kısımda “Bu sözümüzü tasavvufçu geçinen herkes anlayamaz” demiştir.¹¹⁶ Bu

¹¹² Işık, *Tam İlmihal*, 465.

¹¹³ Işık, *Tam İlmihal*, 465-468.

¹¹⁴ Işık, *Tam İlmihal*, 469, 864.

¹¹⁵ Işık, *Tam İlmihal*, 31.

¹¹⁶ Işık, *Tam İlmihal*, 931.

sözleriyle hem meydan okumuş hem de herkesin kitaptaki tüm bilgileri anlayamayacağı hususunu bilerek/bilmeyerek serdetmiştir.

“İslam âlimleri de iki kısımdır. Biri, din imamlarıdır. Bunlar; müfessirin-i izam, muhaddisin-i kiram ve mütekellimin, mutasavvifin ve fukaha-i fihamdır 'Rahmetullahi Teâla aleyhim ecmain'. Bunların her sözü, her beyanı, Kur'ân-ı Kerîm'in ve hadis-i şeriflerin açıklamasıdır. Her sözleri sabit ve müselleme ve muhakkak doğrudur.”¹¹⁷

Işık, İslam âlimlerine bakışını bu kadar net bir resimle ortaya koymaktadır. Ehl-i sünneti korumacı bir tavır sergilemiş ve İslam âlimlerine olan itimat ve muhabbetini göstermiştir. Bu âlimler arasındaki ilmi ihtilafları, birbirlerine reddiyelerini ve ilmi usullerindeki ihtilaflarına değinmeden hepsini her hâlükârda mutlak doğru kabul etmiştir. Bu âlimler arasından İmamı Azam Ebu Hanife'yi (ö. 150/767) ayrı bir yere koyan Işık, onu oldukça fazla övmüş ve hakkında birçok rivayet nakletmiştir. İmam Azam'ın büyüklüğünü ifade etmek için kitabında dört sayfa ayıran Işık, kitabın sonunda yer alan konu başlığı fihristine "İmam-ı Azam'ın büyüklüğü" şeklinde bir konu başlığı dahi eklemiştir.¹¹⁸

“İmam-ı Şâfiî hazretleri, İmam-ı Azam'ın içtihadının inceliğinden az bir şey anlayabildiği içindir ki, (Bütün müctehidler, İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin çocuklarıdır) demiştir.”¹¹⁹ İmam-ı Azam'ı konu edindiği yerlerde İmam-ı Şâfiî'yi (ö. 204/820) de gündeme getiren Işık, örtülü bir şekilde kıyaslama yaparak İmam-ı Azam'ın büyüklüğünü vurgulamak istemiştir. Oysa böyle bir yola başvurmak, hem matlup bir şey değildir hem de ehl-i sünnet âlimlerinin hepsinin kıymetli olduğunu savunan biri için tutarlı bir davranış değildir. Üstelik iddiaların doğru bir yanı yoktur.

Bir müctehidin başka bir müctehidi anlamamış olması da mümkün değildir. Eğer içtihadını anlayamazsa kendisi nasıl müctehid olabilir? İmam-ı Şâfiî'nin bu ifadesinden sadece İmam-ı Azam'ın

¹¹⁷ Işık, *Tam İlmihal*, 414.

¹¹⁸ Işık, *Tam İlmihal*, 1230.

¹¹⁹ Işık, *Tam İlmihal*, 49.

büyükliğini değil öncü oluşunu anlamak daha makuldür. O, İmam-ı Azam'ın istinbat yöntemlerinde sistemli bir usul belirlemede öncülük ettiğini vurgulamak istemiştir.

“Kadı Beydavi ise, ‘beyyedallahu vecheh’ (Allah teala onun yüzünü nurlandırın demektir) ismine ve duasına yakışacak kadar yüksektir. Müfessirlerin baş tacıdır. Tefsir ilminde en büyük makama yükselmiştir. Her meslekte senettir. Her mezhepte önderdir. Her düşüncede rehberdir. Her fende mahir, her usulde burhan, önceki ve sonraki âlimlere göre sağlam, kuvvetli ve yüksek tanınmıştır. Böyle derin bir âlimin tefsirinde mevdu hadis var demek, büyük bir cesarettir. Dinde derin bir uçurum açmaktır. Böyle sözleri söyleyenin dili, inananın kalbi, dinleyenin kulakları tutuşsa yeridir. Acaba bu büyük ilim sahibi *mevzu* hadisleri *sahih*lerinden ayıramaz mı idi? Evet diyenlere ne demelidir? Yoksa uyduracak kadar ve böyle yapanlar için, Peygamberimizin ‘sallallahu aleyhi ve sellem’ bildirdiği ağır cezalara aldırış etmeyecek kadar, dinin kuvveti ve Allah korkusu yok mu idi? Yoktu demek ne kadar şenaat ve çirkinlik olur. Böyle söyleyen kimsenin dar havsalası, kalın kafası, bu hadisi şeriflerdeki manaları çok gördüğünden, bir çare arayarak, *mevzu* demekten başka çare bulamaz.”¹²⁰

Işık'ın Kadı Beyzavi hakkında bu kadar iddialı açıklamalarda bulunması oldukça dikkat çekicidir. Onun tüm söylemlerini mutlak doğru kabul etmektedir. Buna zıt bir tavır sergilemeyi ise, dinde derin bir uçurum açmak olarak nitelendirmekte ve ağır ithamlarda bulunmaktadır. Oysa İslam kıymetini kişilerden almaz. Hiç kimsenin yaptığı yanlış İslam'a mal edilemez. Ne kadar muteber olursa olsun, bir kişide bulunan kusur o kişinin kusurudur; İslam'ın değil. Şahıslar *sahih* İslam inancına isabet ettikleri ölçüde kıymet kazanırlar. Herhangi bir konudaki eksiklikleri ise onları yok saymayı gerektirmez; sadece o hususta ölçü kabul edilmezler.

Kadı Beydavi de bu değerlendirmeye tabi tutulan İslam âlimlerindedir. Beydavi, *Envâru't-tenzîl ve Esrâru't-te'vîl* isimli eserinde Kuran-ı Kerim okumayı teşvik etmek için sürelerin faziletine dair

¹²⁰ Işık, *Tam İlmihal*, 416-417.

mevzu rivayetler nakletmiştir. Oysa Beydavi gibi bir allamenin bu hataya düşmesi beklenmedik bir durumdur. Bu sebeple *mevzu* rivayetleri nakletmesi onun için bir kusurdur. Tefsirine aldığı *mevzu* rivayetlerin Zemahşeri'nin *el-Keşşaf*'ıyla paralellik arz etmesi, hadisleri onun kitabından aldığını göstermektedir.¹²¹ Münâvî, Kadı Beydavi'nin tefsirindeki *mevzu* rivayetleri tespit etmek ve düzeltme yoluna gitmek için *Tuhfetü'r-râvî* ve *el-Fethu's-semâvî fi tahrîc-i ehâdîs-i Beydâvî* isimli eserini kaleme almıştır.¹²²

Bu noktada, tespit ettiğimiz bir çelişkiyi ortaya koymakta fayda görüyoruz. Işık'ın kitabında kendisinden en fazla rivayette bulunduğu kişilerden biri de Münâvî'dir. Işık'ın Kadı Beydavi ve onun eseri için yaptığı övgüye de şahit olduk. Işık, ikisi de ehl-i sünnet oldukları için kendilerinden sadır olan her bilgiyi mutlak doğru kabul etmektedir. Buna karşılık Münâvî, Beydavi'nin tefsirindeki *mevzu* rivayetleri tespit saadetinde *Tuhfetü'r-râvî* ve *el-Fethu's-semâvî fi tahrîc-i ehâdîs-i Beyzâvî* isimli eserini kaleme almıştır. Bu durumda hem tefsir hatasız hem de tefsirdeki *mevzu* rivayetleri açığa çıkaran tahric eseri hatasız olmuş oluyor. Böyle bir şeyin olması mümkün olmadığından, Işık'ın ehl-i sünnet âlimlerinin eserlerindeki tüm bilgilerin mutlak doğru olduğuyula ilgili tezi geçersiz olmaktadır.

Konuyu *mevzu* rivayetlere bağlayarak Beydavi'nin mutlak doğru, ölçü, senet olduğunu belirten Işık'ın da Beydavi'yi eleştirdiğini görüyoruz. “(Beydavi) tefsirinde En'am süresinin yetmiş dördüncü âyet-i kerîmesine, görüldüğü gibi mana verip te'vil etmemesi... Bir sened olamaz ve müfessirlerin, muhaddislerin, mütekelimin ve sofîyye-i aliyenin söz birliğini bozmaz. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in hakiki tefsirini yapan, doğru manasını veren, ancak Muhammed 'aleyhisselam'dır ve O'nun hadis-i şerifleridir.”¹²³ Beydavi'nin şahsında; ilimde sahih bilginin ölçüsü ve şahısların mutlak

¹²¹ Galip Akın, *Beyzavi Tefsirinde Uydurma Hadisler ve Tahlili* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 106.

¹²² Akın, *Beyzavi Tefsirinde Uydurma Hadisler ve Tahlili*, 107.

¹²³ Işık, *Tam İlmihal*, 390.

doğruluğu konularında farklı iki tutumuna şahit olduk. Böylece şahısların mutlak doğru olduğu iddiasını kendisi çürütmüş olmaktadır.

Mevzu rivayetler hakkında açıklama yapan şahıslardan dilediklerinin yorumunu tevil ederken dilediklerini de eleştirmiştir. Bunu yaparken de ilmi bir izah getirmemiş; sadece eleştirdiklerine ithamlarda bulunmakla yetinmiştir. Bu yöntemin pek de sağlıklı olmadığı aşikârdır.

"*Camiu's-sağır* ve *Camiu'l-kebir* kitaplarının (Bunlar büyük hadis kitaplarıdır) sahibi, Celeleddin-i Süyuti 'Rahmetullahi Teâla Aleyh' hadis ilminde imamlık derecesine çıkmıştır. Bunun ve İmam Muhammed Gazzali'nin 'Rahmetullahi Teâla Aleyh' kitaplarında asla *bir mevzu hadis* yoktur."¹²⁴

İmam Süyuti'ye ve İmam Gazzali'ye bu şekilde itimat eden Işık, her zaman yaptığı gibi, bu âlimlerin eserlerinde mutlak olarak *mevzu* rivayet olamayacağını ifade etmiştir. Fakat hakikat bunun hilafıdır. Bu eserler üzerine yapılan çalışmalarla rivayetlerin sıhhati tespit edilmiş ve *mevzu* rivayetlerin varlığı ortaya çıkarılmıştır.

Mezkûr çalışmalardan biri de Ebü'l-Fevz Ahmed b. Muhammed b. es-Siddık el-Ğumari'ye (1902-1960) ait olan *el-Muğir ale'l-ehadisi'l-mevzua fi'l-camiu's-sağır* isimli eserdir. Ğumari'ye göre eserde 453 adet *mevzu rivayet* vardır. Hatta bunların bir kısmı Süyuti'nin bizzat *mevzu* kabul ettiği rivayetlerdir.¹²⁵ Münavi'nin (ö. 1031/1622) *Feyzu'l-kadir* isimli kitabı, tüm çalışmalara kaynaklık eden en önemli eserdir. Münavi bu eserinde daha az sayıda *mevzu* rivayet tespitinde bulunmuştur. Bu eserde *mevzu* rivâyetleri Münâvî'nin zikretmemesinin sebebi; Münâvî'nin söz konusu rivayetleri değerlendirmede Süyûtî'ye tabi olması olarak açıklanabilir."¹²⁶

¹²⁴ Işık, *Tam İlmihal*, 418.

¹²⁵ Abdurrahman Ece, "El-Ğumari ve El-Muğir Ale'l-ehadisi'l-Mevdua Fi'l-Camiu's-Sağır Adlı Eseri", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 4 (Kasım 2010), 107-108, 135.

¹²⁶ Mustafa Gümüş, "Münavi'nin Süyûtî'ye İtirazları (İkinci Cilt Özelinde)" (Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 135.

Işık, *Hayatu'l-hayvan*, *Kısas-ı enbiya*, *Müstatraf* gibi sekiz adet kitap ismi saydıktan sonra bunların dinin temelini kuran kitaplar olmadığını belirtmiştir. Fakat yine de bu kitapların sahipleri büyük olduğundan, kendi mezheplerine göre *mevzu* rivayetlerin kitaplarında bulunmaması lazım geldiğini söylemiştir.¹²⁷ Bu ifadeler de aynı şekilde Işık'ın şahıslara olan itimadından dolayı, onların eserlerini hiçbir incelemeye tabi tutmadan mutlak doğru olarak kabul ettiğini göstermektedir. Sebebini ise bu kitapları telif edenlerin büyük olması ile izah etmiştir.

Kitabın genelinde şahit olduğumuz husus; Işık'ın kitabına aldığı hadis-i şeriflerin kaynağı olarak hadis kitaplarını göstermemiş olmasıdır. Kimi zaman itibar ettiği şahısları, kimi zaman da fıkıh, tefsir, tasavvuf ve ahlak kitaplarını kaynak göstermiştir. Örneğin; tasavvuf büyükleri diye tarif ettiği şahısların dinden bildirdikleri her haberin doğru, sağlam ve senetli olduğunu belirtmiştir.¹²⁸ Bu sözlerinden anlaşılır; itimat ettiği şahısların tüm söylediklerinin ve yazdıklarının dinin sahih bilgilerine uygun ve ilmi dayanağı olan söylemler olduğudur. Şahıslara itimat etmesinin sebebi onlara karşı bu hüsnü zannı beslemesidir. Bu şekilde bir yaklaşımın doğru fakat eksik olduğunu daha önceki örneklerle ifade etmiştik. Sıhhat durumu incelenmeyen bilgilerin her zaman sahih olmama ihtimali vardır. En muteber şahısların ağzından ve kaleminden dökülse dahi böyledir. Bizim itimat ettiğimiz en sahih bilgi ise; muteber şahıslardan sadır olan ve tahkik edilmiş sahih bilgidir.

4. Bazı Hadis Âlimlerine Yapılan Eleştiriler

Hadis ilimleri sahasında âlimlerin birbirini eleştirdiği, reddiye yaptığı hatta yer yer ağır ithamlarda bulunduğu bilinen bir gerçektir. Bu yapılanların sebebi, genel itibarıyla ilmi noktada farklı kanıya varmalarından dolayıdır. Eleştiri konusu ise; muhatap âlimi gevşek davranmak, daha ciddi çalışmamak, yaptığı işin hakkını tam vermemek ve elde ettiği neticelerin isabetsiz olduğu gibi hususlardır.

¹²⁷ Işık, *Tam İlmihal*, 418.

¹²⁸ Işık, *Tam İlmihal*, 419, 420, 766.

Hüseyin Hilmi Işık'ın hadis âlimlerini eleştirme sebebi ise, onların sıkı çalışmaları, hadislerin sıhhatini tespit etmek için mesai harcamaları ve mevzu rivayetleri açığa çıkarmaları sebebiyledir. Muhakkik ulemanın bu ameliyesiyle ehl-i sünnete zarar verdiğini ve dini yıkmaya çalıştığını ifade etmektedir. Hadis-i şeriflerin sıhhatine dair eser telif eden âlimleri taassup ve hased ile nitelmiştir. ¹²⁹ Bu şahısları neden taassup ve hased ile nitelendirdiği hakkında bir açıklama yapmamıştır.

Işık'ın en çok eleştirdiği kişilerin başında Ali el-Karî (ö. 1014/1605) gelmektedir. Her ne kadar yaptığı çalışmaları takdir etse de *mevzu* rivayetleri tespit etmek amacıyla kaleme aldığı *el-Mevzuat* isimli eserinden dolayı şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. “Cehennemeye gidecek olan yetmiş iki fırkanın adamları ve münafıklar, zındıklar, ehl-i sünneti parçalamak ve kendi kötülüklerini örtmek için birçok hadis-i şerife *mevzu* demişlerdir. Ehl-i sünnet tanınan bazıları da bu düşmanların kitaplarına aldanıp, birçok *sahîh* hadisleri *mevzu* sanmışlardır. Ehl-i sünnet âlimlerinin ‘rıdvanullahi teâlâ aleyhim ecmain’ kitaplarını kavrayamayıp düşmanlara aldananlardan biri de Aliyy-ül-Karî’dir. Çok kitap yazmış, kıymetli kitapları şerh etmiş ise de (Ehadisü'l-mevzuat) kitabında *sahih* hadislere *mevzu* demiştir. Din düşmanlarına aldanarak, en kıymetli kitaplardaki *sahih* hadis-i şeriflere *mevzudur* diyenler, din düşmanlarına, din-i İslam’ı yıkmaya yardım etmiş oluyor.”¹³⁰

Bu kelimeleri yazan Işık'ın iddia ettiğinin aksine, Ali el-Karî'nin *sahîh* hadisleri *mevzu* diye gösterdiğine şahit olmuyoruz. Bunu ispatlamak için *mevzu* dediği tüm rivayetlerin veyahut ekserisinin *sahih* olması gerekirdi. Tabii olarak her *mevzu* dediğini *mevzu* kabul etmek lazım gelmez. O ilminin mucibince tespit ettiği *mevzu* rivayetleri ümmetin istifadesi için tespit etmiştir. Ali el-Karî nasıl ki diğer müelliflerin eserlerini inceleyip hüküm vermiş ise, kendisinden sonra gelen ulema da *el-Mevzuat* eserini inceleyip onun hadislerin sıhhatine dair verdiği hükümleri incelemiştir. Yapılan incelemelere

¹²⁹ Işık, *Tam İlmihal*, 442.

¹³⁰ Işık, *Tam İlmihal*, 418.

göre *el-Mevzuatü'l-Kübra'* da 625, *el-Mevzuatü'l-Suğra'* da 417 rivayet yer almaktadır. Her iki eserde yer alan rivayet sayısı 402'dir. *el-Mevzuatü'l-Kübra'*daki rivayetlerin 15 tanesi ve *el-Mevzuatü'l-Suğra'*daki rivayetlerin 7 tanesi *mevzu* değil; *hasen* veya *zayıf* hadistir.¹³¹

Işık'ın eleştirdiği alimlerden birisi de Şemseddin Sehâvî (ö. 902/1497)'dir. Halk arasında şöhret kazanmış hadisleri toplayıp, bu hadislerin sıhhatine dair değerlendirmeler yaptığı *el-Mekasıdu'l-Hasene* kitabıyla ilgili olumsuz görüşler bildirmiştir. "Fıkıhta mezhep sahipleri dört imamdır. Bunların mezhepleri içinde "müctehid-i fil mezhep" yüksek makamına yetişenler vardır. Bunlar; Hanefî'de, İmam-ı Muhammed ve İmam-ı Ebu Yusuf, Şâfiî'de, İmam-ı Nevevî ve İmam-ı Rafî, Muhammed Gazzali gibi olanlardır. Bunlardan başkasının icthadı bunların icthadıdır. Yani bunların icthadına uyarsa, kabul olunur. Uymazsa, bunlara uydurulabilirse, uydurulur. Uydurulamazsa dinin temelleri bunların üzerine kurulmaz."¹³²

Bu sözleri söyleyen Işık, saydığı âlimlerin kitaplarına uyup uymadığını da derin anlayış sahibi, dinin seven ve kayıran yüksek tanınmış İslam âlimlerinin yapacağını belirtmektedir. Şemseddin Sehâvî'nin bu seviyede biri olmadığını iddia etmektedir. Referans gösterdiği şahısların kitaplarına uymadığından dolayı eserinin kıymetli din kitaplarından olmadığını belirtmiştir. Şüphesiz onu bu fikre sevk eden şey, Sehâvî'nin *mevzu* rivayetleri açığa çıkarmış olmasıdır. Bu eleştirisine rağmen yine de ondan alıntı yapmıştır.¹³³

Eleştirdiği âlimler arasında en çok dikkat çekenlerden bir diğeri de İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201)'dir. *Mevzu* rivayetleri toplamak niyetiyle telif ettiği *el-Mevzuat* adlı eseri, *zayıf* ve *sahih* hadisleri de *mevzu* kabul ettiği için birçok eleştiri almıştır. Süyuti 300 kadar rivayetin bu şekilde olduğunu belirtmiştir.¹³⁴ İtibar ettiği âlimlerin bu kadar eleştirdiği İbnü'l-Cevzî'yi sadece taassup ve haset sebebiyle hadis-i

¹³¹ Ahmet Özel, "Ali el-Karî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/403-405.

¹³² Işık, *Tam İlmihal*, 415.

¹³³ Işık, *Tam İlmihal*, 1014.

¹³⁴ M. Yaşar Kandemir, "el-Mevzuat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004) 29/496-498.

şeriflere *mevzu* dediği için eleştirmiş,¹³⁵ fakat bu katı tavrını sürdürmeyip, ehl-i sünnetin büyük bir âlimi olduğunu söylemiş ve onu birkaç noktada delil göstermiştir.¹³⁶

5. Kitabında Kullandığı Hadislerin Kaynakları

Hüseyin Hilmi Işık, *Tam İlmihal Seadet-i Ebediyye'* de birçok hadis kaynağından istifade etmiştir. Aşağıda zikredeğimiz kitaplar çoğunlukla ikinci derece hadis eserleridir. *Kütüb-i Tis'a* eserleri öncelikli sıralamayla, her biri hadis ilminin farklı alanıyla alakalı çalışmaların isimleri şu şekildedir:

Buhârî¹³⁷, Müslim¹³⁸, Sahîhayn¹³⁹, Ebû Dâvûd¹⁴⁰, İbn Mâce¹⁴¹, Tirmizî¹⁴² Nesâî¹⁴³, Dârekutnî¹⁴⁴, Dârimî¹⁴⁵, Ahmed b. Hanbel¹⁴⁶, Taberânî¹⁴⁷, İbn Hibbân¹⁴⁸, Sünen (Beyhaki)¹⁴⁹, Risalet'ül-Eşariyye (Beyhaki)¹⁵⁰, el-Câmiu's-Sağir¹⁵¹, Ebû Nuaym¹⁵², Abdullah İbn Ebü'd-Dünyâ¹⁵³, Ebû Şa'bi¹⁵⁴ el-Müsned (Ebû Ya'lâ)¹⁵⁵, Hatîb el-Bağdâdî (el-Câmi')¹⁵⁶, el-Müstened¹⁵⁷, (Lema'âtü't-tenkih fî şerhi Mişkâti'l-

¹³⁵ Işık, *Tam İlmihal*, 442.

¹³⁶ Işık, *Tam İlmihal*, 210, 311, 457, 457, 494, 497, 641.

¹³⁷ Işık, *Tam İlmihal*, 210, 313 (2), 386, 442, 449, 451 (2), 467, 633, 640, 641, 643, 644 (2), 646, 695, 787, 892, 909, 1187.

¹³⁸ Işık, *Tam İlmihal*, 194, 210, 212, 262, 312, 386, 388, 442, 476, 478, 633, 643, 641, 642, 644, 646, 728, 790, 880.

¹³⁹ Işık, *Tam İlmihal*, 212.

¹⁴⁰ Işık, *Tam İlmihal*, 164, 338, 452, 651.

¹⁴¹ Işık, *Tam İlmihal*, 449, 467, 643, 775, 784, 1004, 1025, 1057.

¹⁴² Işık, *Tam İlmihal*, 386, 641, 194, 993.

¹⁴³ Işık, *Tam İlmihal*, 993.

¹⁴⁴ Işık, *Tam İlmihal*, 476, 1025.

¹⁴⁵ Işık, *Tam İlmihal*, 61, 465.

¹⁴⁶ Işık, *Tam İlmihal*, 643, 992.

¹⁴⁷ Işık, *Tam İlmihal*, 386, 392, 450, 452, 472, 476 (2), 1009.

¹⁴⁸ Işık, *Tam İlmihal*, 392, 450, 1009.

¹⁴⁹ Işık, *Tam İlmihal*, 313.

¹⁵⁰ Işık, *Tam İlmihal*, 465.

¹⁵¹ Işık, *Tam İlmihal*, 465.

¹⁵² Işık, *Tam İlmihal*, 891.

¹⁵³ Işık, *Tam İlmihal*, 643, 891.

¹⁵⁴ Işık, *Tam İlmihal*, 392.

¹⁵⁵ Işık, *Tam İlmihal*, 392.

¹⁵⁶ Işık, *Tam İlmihal*, 472.

¹⁵⁷ Işık, *Tam İlmihal*, 391.

Mesâbîh) Eşiat'ul-lemeat¹⁵⁸, et-Terğib ve't-terhib(Abdülazim Münzirî)¹⁵⁹, Hâkim¹⁶⁰, Hatib Bağdadi¹⁶¹, İbn Adi¹⁶², İbni Ebi Şeybe¹⁶³, Fetav'el-hadisiyye (İbn Hacer-i Mekki)¹⁶⁴, İbni Nasr¹⁶⁵, Münâvî¹⁶⁶, Kırk Hadis (Birgivi)¹⁶⁷, Kunûz'ud-dekâik¹⁶⁸, Mekâsîdü'l-hasene¹⁶⁹, Mesâbîh (Beğavi)¹⁷⁰, Mevzûâtul-ulûm¹⁷¹, Mişkâtü'l-mesâbîh¹⁷², Müslim Şerhi (el-Minhâc)¹⁷³, Râmûzü'l-ehâdis¹⁷⁴, Riyâzü'n-nâsihin¹⁷⁵, Riyâzü's-sâlihîn¹⁷⁶, Said bin Mensur¹⁷⁷, Süyûtî¹⁷⁸, Şerhi Hadis-i Erbaîn (İbn Kemal Paşa)¹⁷⁹, Şevâhidü'l-hak¹⁸⁰.

Tam İlmihal' de aktarılan hadisler için kaynak gösterilen bölümlerde farklı ilim dallarından eserler/isimler kaynak olarak zikredilmiştir. Bunlardan fıkıh 36, tasavvuf ve ahlak 40, tefsir 5, siyer 6, ölüm-kabir ahiret 5, akaid 6, muhtelif konular 22 ve şahıslar 22 defa kaynak olarak gösterilmiştir. Diğer yandan toplamda 44 eser/muhaddis ismi geçmektedir. Hüseyin Hilmi Işık zaman zaman kitap ismi verirken bazen de muhaddis ismi zikretmiştir. Eser ismi verdiği kitaba olan itimadını gösterirken şahıs ismi vermesiyle de mezkûr muhaddisi ön plana çıkarmayı amaçladığı görülmektedir.

¹⁵⁸ Işık, *Tam İlmihal*, 263, 605, 633,730, 844, 1022.

¹⁵⁹ Işık, *Tam İlmihal*, 313.

¹⁶⁰ Işık, *Tam İlmihal*, 164, 194, 450, 993.

¹⁶¹ Işık, *Tam İlmihal*, 476.

¹⁶² Işık, *Tam İlmihal*, 465, 476.

¹⁶³ Işık, *Tam İlmihal*, 392, 476.

¹⁶⁴ Işık, *Tam İlmihal*, 496.

¹⁶⁵ Işık, *Tam İlmihal*, 465.

¹⁶⁶ Işık, *Tam İlmihal*, 419, 420, 465, 726.

¹⁶⁷ Işık, *Tam İlmihal*, 923.

¹⁶⁸ Işık, *Tam İlmihal*, 114, 194, 212, 340,398, 419, 452, 465, 616, 627, 723,726, 949 (17), 1004, 1009, 1010, 1054 (5).

¹⁶⁹ Işık, *Tam İlmihal*, 465.

¹⁷⁰ Işık, *Tam İlmihal*, 787.

¹⁷¹ Işık, *Tam İlmihal*, 440.

¹⁷² Işık, *Tam İlmihal*, 261, 476.

¹⁷³ Işık, *Tam İlmihal*, 434.

¹⁷⁴ Işık, *Tam İlmihal*, 789.

¹⁷⁵ Işık, *Tam İlmihal*, 164, 210, 265 (8), 311, 313, 364, 569, 598, 627, 1045.

¹⁷⁶ Işık, *Tam İlmihal*, 364.

¹⁷⁷ Işık, *Tam İlmihal*, 392.

¹⁷⁸ Işık, *Tam İlmihal*, 450, 465.

¹⁷⁹ Işık, *Tam İlmihal*, 286, 476, 1014.

¹⁸⁰ Işık, *Tam İlmihal*, 449, 451.

Bir diğer ihtimal ise, bazı hadis âlimlerinin isimlerinin eserlerinden daha fazla yaygınlık kazanmış olmasıdır. Bu sebeple eserleri yerine isimlerini kullanmış olabilir. Ancak, isim olarak kaynak gösterilenlerden bir kısmının meşhur muhaddislerden olmaması bu ihtimali zayıflatmaktadır.

Hüseyin Hilmi Işık'ın temel hadis kitapları içindeki, kurucu metinler diyebileceğimiz, *Kütüb-i Tis'a*'ya müracaat ettiği görülmektedir. Ancak İmam Malik'in *el-Muvatta*'na hiç yer vermemesi dikkat çekicidir. Temel hadis kaynaklarına büyük oranda yer verilmesi hadis ilmi açısından önemlidir. Ancak bu hadis eserlerinin/müelliflerinin yekün içerisindeki oranı problemler barındırmaktadır.

Hüseyin Hilmi Işık'ın eserinde kaynak olarak kullandığı hadis kitapları arasında *Mesâbîhü's-sünne*, *Mişkâtü'l-mesâbîh*, *et-Tergîb ve't-terhîb*, *Şerhu hadîs-i erbaîn* (İbn Kemal Paşa) ve *el-Camiü's-Sağîr*'in yer alması, Osmanlı döneminde çokça istifade edilen eserlerin ihmal edilmediğini göstermektedir. Yaşadığı bölgede yaygın olan hadis kitaplarından faydalandığını/etkilendiği tespit edilmektedir. Daha çok halk arasında kullanımı meşhur olan Nevevi'nin *Riyazü's-Salihin* ve *Kırk Hadis*'ine yer vermesi göze çarpan bir diğer noktadır.

Hadis kitapları bütüncül olarak değerlendirildiğinde 44 kitabın beşte biri temel hadis eserleridir. Diğerleri ise, daha çok ikincil derecede eserlerdir. Beşte dördünün ikincil kaynak olduğu bir noktada, *Tam İlmihal*'in hadis bakımından problemler barındırabileceği sonucu çıkarılabilir. Çünkü mezkûr eserler içerisinde *Mekâsîdü'l-hassene*, *Râmûzü'l-ehâdis* gibi içerisinde uydurma rivayetler tespit edilenler vardır.

6. *Tam İlmihal*'deki Hadislerin Değerlendirilmesi

Tam İlmihal'de yer alan hadislerin tercümelerini incelediğimizde sorunlar olduğu görülmektedir. Sorunların neler olduğunu örnekler üzerinden görmek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1- "Resûlullah 'sallallahu aleyhi vesellem' İmam-ı Azam'ın geleceğini haber verdi. (*Dıyau Manevi*)'de ve (*Mevzuâtü'l-ulûm*)'da ve

(*Hayrâtü'l-hisân*)'da ve (*Mir'âtü'l-kâinat*)ta ve (*Durr'l-muhtâr*)'da yazılı olan ve (*İbn Âbidîn*)'de sahih olduğu bildirilen hadis-i şerifte (Adem ve bütün peygamberler 'aleyhimüselam' benimle öğündüğü gibi, ben de, ümmetim içinde, soyadı Ebu Hanife, ismi Numan olan bir kimse ile öğünürüm ki, ümmetimin ışığı olacaktır. Onları yoldan çıkmaktan, cehalet karanlığına düşmekten koruyacaktır.) buyurdu."¹⁸¹

Hüseyin Hilmi Işık'ın yukarıdaki rivayet ile ilgili tespit ve gösterdiği kaynaklardan şu noktalara ulaşmak mümkündür: Birincisi, hadis kitaplarından başka eserleri hadis kaynağı olarak göstermiştir. Altı tane kaynak göstermesine rağmen aralarında hadis eseri yoktur. İkincisi, bir fıkıh kitabında, eserin müellifi tarafından rivayetin *sahih* dendiğini ifade etmiştir. Tercih ettiği tercüme de dikkat çekicidir. Bu rivayeti okuyanların daha rahat anlayabilmesini amaçladığını düşündüğümüz Işık, mezkûr niyeti sebebiyle tercüme bağlamından koparmıştır. İmam-ı Azam döneminde soyadı kanunu uygulamasının varlığını kabul ederek, adının ve soyadının Numan Ebu Hanife olduğunu ifade etmiştir. Kitabı okuyacak olanların daha kolay anlayabilmesi için ıstılahi değil de günlük hayatta kullanılan kelimeleri tercih etmek, parantez içi açıklamalar eklemek ve izahta bulunmak uygun yöntemler olarak görülebilir. Fakat Işık'ın tercihi bu gibi yöntemlerin dışında rivayetin metnine dilediği gibi ekleme ve çıkarmalar yaparak tasarruflarda bulunmayı herhangi bir kişinin cümlelerine yaklaşım gibi hareket etmiştir.

2- "Söylemediğim bir şeyi hadis diyerek yalan söyleyen, cehennemde ateşten kazık üzerine oturtulacaktır."¹⁸²

"Kim benim ağzımdan bilerek hadis uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın"¹⁸³ mealindeki meşhur hadise mana verirken muhatabı bu kötü amelden sakındıracak bir tercüme yapmıştır. Ne lafzen ne de manen tercüme sayılmayacak bu tercihinde, tüm kelimeleri hadisin metni olarak göstermiştir.

¹⁸¹ Işık, *Tam İlmihal*, 441.

¹⁸² Işık, *Tam İlmihal*, 633.

¹⁸³ Buhârî, "Cenaiz", 30.

3- “Onlar görüldükleri zaman, Allah Teâlâ zikredilmiş olur.”¹⁸⁴

Sahabiler, Allah Rasûlü’ne (s.a.v.) en hayırlıların kimler olduğunu sordular. O da, görüldükleri zaman Allah hatırlanan/Allah’ı hatırlatan kimseler olduğunu haber verdi. Hadis-i şerifteki “تَكْرَرٌ” fiilini hatırlamak yerine zikretmek kelimesiyle tercüme etmiştir. Burada zikretmeyi hatırlamak manasında kullanmamız durumunda tercüme sahih olur. Fakat ilk akla gelen yaygın kullanım bu şekilde olmadığından bu lafızlarla tercüme edilmesi hadisin muradını ifade etmemektedir.

4- “Ameller niyetlere göre iyi veya kötü olur.”¹⁸⁵ “Amel niyete göre değerlendirilir.”¹⁸⁶

Türkçe’ye en yalın şekliyle “Ameller niyetlere göredir.”¹⁸⁷ şeklinde tercüme edilen meşhur hadis-i şerifi iki farklı şekilde tercüme etmiştir. İlk tercümede yorum katarak tercüme etmeyi tercih ederken ikincisinde mana ile tercüme etmeyi seçmiştir.

5- “Bir müctehit, âyet-i kerîmeden ve hadis-i şeriften (amele ait) bir hüküm çıkarırken, isabet ederse, buna on sevap verilir. Hata ederse, bir sevap verilir.”¹⁸⁸

Müctehidin isabet ettiğiinde, ictihad için bir, isabet ettiği için de bir tane olmak üzere iki sevap alacağı; isabet etmediğinde ise, sadece ictihaddan dolayı bir sevap alacağına dair rivayetler mevcuttur. Fakat isabet ettiğiinde on sevap alacağına dair bu rivayetin aslı yoktur.

6- “Hoca çocuğa, Besmele okur, çocuk da söyleyince, Allah Teâlâ, çocuğun ve anasının ve babasının ve hocasının Cehenneme girmemesi için senet yazdırır.”¹⁸⁹

Hadis eserleri içerisinde bu rivayete rastlanmamaktadır. Tercümede kullanılan kelimeler son derece basit kelimelerdir. Rivayetin edebi yönü de eksiktir.

¹⁸⁴ Işık, *Tam İlmihal*, 1057.

¹⁸⁵ Işık, *Tam İlmihal*, 19.

¹⁸⁶ Işık, *Tam İlmihal*, 615.

¹⁸⁷ Buhârî, “Bedü’l-Vahy”, 1.

¹⁸⁸ Işık, *Tam İlmihal*, 493.

¹⁸⁹ Işık, *Tam İlmihal*, 3.

7- “İslamiyet kılıçların altındadır.”¹⁹⁰ “Din kılıçların gölgeleri altındadır.”¹⁹¹

“Cennetin/cennet kapılarının kılıçların gölgeleri altında” olduğunu ifade eden sahih hadis-i şerifi farklı lafızlarla tercüme etmiştir. İlkinde cenneti İslamiyet olarak ikincisinde ise din olarak tercüme etmiştir. Her iki tercüme de yorum içermektedir.

8- “Kadın avrettir. Açık olarak çıkarsa şeytan gözlerini çok açarak ona bakar.”¹⁹²

Kadının avret olduğu ve dışarı çıktığında şeytanın onunla beraber olduğu/ondan ayrılmadığı/onu süslü göstermeye çalıştığı hadisi şeriflerde geçmektedir.¹⁹³ Bu üç manayı terk edip gözlerini çok açmak şeklinde mana vermek muteber değildir. Kastedilen manayı bozacak kelimelerle tercüme edilmiştir. Hadisin muhtevası dışında bir noktaya dikkat çekilmiştir. Vurgulanmak istenen nokta eksik kalmıştır.

9- “Bana kâğıt getiriniz. Benden sonra yolu şaşırmanın için size kitap yazacağım.”¹⁹⁴

Kalem-kırtas meselesinde Allah Rasûlü'nün size not yazayım/vasiyet edeyim şeklinde ifade edilen كِتَابٌ kelimesini “kitap” olarak tercüme etmiştir. Kitap dediğimiz nesnenin dilimizdeki karşılığı malumdur. Bu hadis-i şerife mana verirken kullanılan kelime isabetsiz olmuştur.

10- “Nefsini tanıyan Rabbini tanır”¹⁹⁵

Halk arasında meşhur olan bu rivayetin *sahih* hadis olduğunu belirtmektedir. Fıkıh ve tasavvuf eserlerini buna delil olarak göstermektedir. Oysa Nevevi bunun batıl olduğunu, Ebu Muzaffer es-Sem'ânî, Sehavî ve başkaları da bunun Yahya bin Muaz'ın sözü olduğunu söylemiştir.¹⁹⁶ Işık da bunu dile getirmiş; fakat bu sözlerin

¹⁹⁰ Işık, *Tam İlmihal*, 400.

¹⁹¹ Işık, *Tam İlmihal*, 527.

¹⁹² Işık, *Tam İlmihal*, 603.

¹⁹³ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, thk. Şuayb el-Arnaut-Muhammed Kamil Karabelli (Beyrut; Daru'r-risalet'l-alemiye, 1431/2010) “Rada”, 18.

¹⁹⁴ Işık, *Tam İlmihal*, 505.

¹⁹⁵ Işık, *Tam İlmihal*, 419.

¹⁹⁶ Molla Aliyyu'l Kari, *Uydurma Hadisler*, çev. Halil İbrahim Kutlay (İstanbul: İnkılâp

bir dayanağı olmadığını belirtmiştir. İnkâr etmekle yetinmiş; ispat yoluna gitmemiştir.

11- “Ümmetimin âlimleri, İsrailoğulları’nın peygamberleri gibidir”¹⁹⁷

Işık, bu rivayetin hadis olduğunu fıkıh ve tasavvuf eserlerini delil göstererek iddia etmiştir. Oysa Demiri, Zerkeşî ve Askalânî gibi hadis âlimlerine göre bu rivayetin aslı yoktur.¹⁹⁸

12- “Ebrârın ibâdetleri, mukarreblere göre günahtır.”¹⁹⁹

Bu söz hadis değil; Ebu Said el-Harraz’ın sözüdür.²⁰⁰ Işık, her ne kadar böyle olmadığını iddia etse de hadis âlimleri bunu ispat etmişlerdir.

13- “Müminin artığı şifadır.”²⁰¹

Bu sözün Allah Rasûlü’ne (s.a.v.) ait olduğunun aslı yoktur. Işık, bu sözü kitabına aldıktan sonra sadece “hadistir” diyerek ispat etmeye çalışmıştır. Oysa muhakkik ulema hadis olmadığını delilleriyle tespit etmiştir.²⁰²

14- “Dünya, ahiretin tarlasıdır.”²⁰³

Işık’ın kitabına hadis olarak aldığı bu rivayetle ilgili Sehâvi, Ali el-Karî, Aclûnî ve diğerleri hadis olmadığını hükmüne varmışlardır.²⁰⁴

15- “Vatan sevgisi imandandır.”²⁰⁵

Işık’ın *Mesnevi*’yi delil göstererek hadis olduğunu söylediği bu rivayetin hadis âlimlerine göre aslı yoktur.²⁰⁶

16- *Tam İlmihal*’de ezandan sonra okunacak dua için *İslam Ahlâkı* kitabına işaret edilmiştir. *İslam Ahlâkı* kitabında ezan duasını

Yayımları, 2013), 92, 410.

¹⁹⁷ Işık, *Tam İlmihal*, 419.

¹⁹⁸ Aliyyu’l Kari, *Uydurma Hadisler*, 268.

¹⁹⁹ Işık, *Tam İlmihal*, 420.

²⁰⁰ Aliyyu’l Kari, *Uydurma Hadisler*, 204-205.

²⁰¹ Işık, *Tam İlmihal*, 420.

²⁰² Aliyyu’l Kari, *Uydurma Hadisler*, 230.

²⁰³ Işık, *Tam İlmihal*, 420.

²⁰⁴ Aliyyu’l Kari, *Uydurma Hadisler*, 221.

²⁰⁵ Işık, *Tam İlmihal*, 420.

²⁰⁶ Aliyyu’l Kari, *Uydurma Hadisler*, 202.

tarif ederken “ved-derecete'r-rafi'a” ibaresi de eklenmiştir. Muhakkik hadis âlimleri bu ibarenin aslının olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir.²⁰⁷

Örnek olarak incelediğimiz 16 rivayetin barındırdığı problemlere kısaca değindik. Genel bir değerlendirmeye konunun daha iyi anlaşılacağı muhakkaktır.

Birinci problem olarak hadislerin tümüne yakınında tercüme hataları vardır. Yaptığı tercümelelerde birebir lafızla tercümeyi çok az, mana ile tercümeyi biraz daha fazla yapmıştır. En çok tercih ettiği yöntem ise, yorum katma şeklindedir. Bu da rivayetlerin aslından uzaklaşmasına sebep olmuştur.

İkinci problem, hadislerin metinlerine yer verilmemesidir. Arapça metnin hiç bulunmadığı kitapta, sadece latinize edilmiş bir rivayet yer almaktadır.²⁰⁸ Bu durum, rivayetin aslından uzaklaşarak yansıtılmasına da vesile olduğunu söylemek mümkündür.

Üçüncü olarak hadislerin kaynaklarının verilmemesidir. İlmihal muhtevalı kitaplarda kaynak verme usulü çok karşılaşılan bir durum değildir. Son zamanlarda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çıkardığı ilmihaller hariç genel usul kaynak vermeme şeklindedir. Bilginin kaynağına erişimin çok kolay olduğu günümüzde kaynaksız çalışmalar yapmanın muteber hali olmadığı aşikârdır. Dolayısıyla Hüseyin Hilmi Işık'ın eserinde kaynak vermemesi hem rivayetlerin kaynaklarını tanımada hem de eserin değeri noktasında olumsuz bir durum meydana getirmektedir.

Dördüncü problem, gösterilen kaynakların çoğunun hadis eseri olmamasıdır. Daha çok tasavvuf, ahlak ve fıkıh alanından, genellikle meşhur olmayan eserler olduğu tespit edilmektedir. Kitabın ilmihal olması hasebiyle başka kaynakların olmasını normal karşılamak gerekir. Ancak hadislere kaynak olarak hadisin temel kaynakları dışındaki eserlere atıf yapılarak yer verilmesi kabul edilecek bir durum değildir.

²⁰⁷ Aliyyu'l Kari, *Uydurma Hadisler*, 218-220.

²⁰⁸ Işık, *Tam İlmihal*, 54.

Hüseyin Hilmi Işık da hadislerin sıhhati noktasında yanlış noktadan hareket etmektedir. Hadis olduğunu şiddetle savunduğu rivayetler, muhakkik hadis âlimleri tarafından “aslı olmayan”, “uydurma” ve “zayıf” olarak ispat edilebilmiştir. Işık, onların bu ispat yollarına mukabil; hoşnutsuzluğunu ifade ederek ve onları eleştirerek cevaplar vermiştir. Ona göre; ahlak, tasavvuf, fıkıh veyahut herhangi bir ilim dalında geçen hadisler *sahih*dir. Muhaddislerin bunları “uydurma” ve “aslı yok” şeklindeki değerlendirmelerinin bir kıymeti yoktur. Yukarıda örnek olarak verdiğimiz rivayetler hususunda da aynı tavrı takınmıştır. Eserde geçen 830 rivayetin sıhhat bakımından hangi seviyede olduğunu belirlemek elbette ayrı bir tez konusudur. Ancak eserde geçen hadisler hakkında bir fikir vermesi açısından yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerin sıhhat durumuna göre; 12’si uydurma, 3’ü sahih, 1 tanesi ise zayıftır. Örneklem yöntemiyle seçtiğimiz rivayetlerin sıhhat bilgisinden hareketle eserin Hadis İlmi açısından en hafif ifadeyle problemlili olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bu yolu terk edip hadis olduğunu metin veya senet yönüyle tespit etseydi, bunun mümkün olmadığı durumlarda diğer hadislerle kuvvetlendirme veya tevil yoluna gitmeyi benimseydi daha doğru bir yol tutmuş olurdu.

Tam İlmihal’de yer alan rivayetlerin metninin olmaması, tercümedeki sorunlar ve diğer unsurlar hadislerin kaynağına ulaşma noktasında engel teşkil etmektedir. Bu sebeple, hadisler hakkında değerlendirme yapma imkânı kısıtlı olmaktadır. Fakat incelediğimiz örnekler ve kitabın tamamında savunulan görüşler, tüm rivayetler hakkında yeterli fikre sahip olmamızı sağlamaktadır.

Sonuç

Başlangıç olarak hayatını incelediğimiz Hüseyin Hilmi Işık’ın eğitim hayatında başarılı bir öğrenci olduğu tespit edilmektedir. Ulaştığımız bilgiler objektif veriler olmasa da bu onun zeki ve çalışkan bir öğrenci olduğu gerçeğini değiştirmez. İlkokul, ortaokul, askeri lise, eczacılık ve kimya eğitimlerini düzenli bir şekilde bitirmiştir. Buna mukabil, tüm iddialara rağmen, İslami ilimler noktasında doyurucu bir eğitim almadığı anlaşılmıştır. Meslek hayatına başla-

yıncaya kadar aldığı eğitimin yanında, dini ilimlerde şahsi gayretleriyle hareket etmiştir. Üstelik bu ilimler için zaman ayırıp sistemli bir eğitim almamış; okul ve meslek hayatının boşluklarını değerlendirerek oluşturmuştur.

Hüseyin Hilmi Işık, kitabının sadece tercümelere dayanarak oluşturulmuş ve kendisinin hiçbir şey katmadığını ifade etmektedir. Fakat yaptığımız çalışma meselenin öyle olmadığını ortaya koymaktadır. Işık, birçok noktada ister belli ederek ister belli etmeden kendinden eklemeler yapmıştır. Hangi noktalara temas etmek istemişse o kısımları uzun tutmuş, kendisini destekleyecek alakalı ve alakasız deliller sunmuş ve neticeyi kendi yorumlarıyla bir noktaya ulaştırmaya çalışmıştır. Kitapta birçok çelişkiye rastlamak da mümkündür. Bir yerde karşı çıktığını başka bir yerde savunabilmektedir. Övdüğü bir âlimi başka bir yerde eleştirebilmektedir. Bu çelişkilerden biri de tefsiri anlayamayacağımız için okumamak gerektiği iddiasıdır. Devam eden sayfalarda ise hangi tefsirlerin kıymetli olduğuna dair tavsiyelerde bulunmuştur. Aynı minvalde, Müslümanların hadisleri anlamayacağı için sadece bereketlenmek için okumak gerektiğini düşünmektedir. Elbette ki hadisleri bütünüyle anlamak herhangi bir hadis bilgisi temeli olmayan bir Müslüman için zor görünmektedir. Ancak vasat düzeydeki herhangi bir Müslüman, hakiki anlamlarıyla birlikte önemli bir oranda hadisleri anlayabilecek düzeyde bir birikime sahiptir. O, bunları ifade ederken kitabın bir başka yerinde geçen bir ifadesiyle zıt istikamette bulunmaktadır. Çünkü son derece karşı olduğu Vahhabilerin yanlışlarını anlattığı kimi kısımlarda hadisleri delil olarak getirmekte ve bu hadislerin Vahhabilere işaret ettiğini söylemektedir. Muhtemelen hadisleri anlamada kendini yetkin görmektedir. Eserin farklı yerlerinde zıt görüşler sergilemesinde, yazdığı yerlere tekrar dönememe veya görüş değiştirme, bunu eserine bütüncül yansıtamama durumunun olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

Hadis konusunda Işık'ın nerede durduğunu göstermesi bakımından son derece önemli olan *mevzu* rivayet hususu ise, onun en çok eleştirilen yönüdür. Ehl-i sünnet âlimleri içerisine dâhil ettiği

şahsiyetleri mutlak manada doğru kabul etmektedir. Onların eserlerindeki hadislerle yapılan eleştirilere karşı çıkmaktadır. Mutlak doğru kabul ettiği âlimlerden olan Süyûtî'nin *mevzu* rivayetlere dair eserler te'lif etmiş olması Işık'ın tezini çürütmektedir.

Hadis ilmine dair eğitim aldığına rastlamadığımız Işık, hadislerin sıhhati konusunda fıkıh, tasavvuf ve diğer ilim sahiplerine mutlak itimat edilmemesi gerektiğini göz ardı etmektedir. Tasavvuf alanında önde gelen bir zatın hadis ilmiyle alakalı müktesebatı olmamasına rağmen ölçü kabul edilmesi pek muteber bir durum değildir. Hüseyin Hilmi Işık ise, hadise dair tüm tezini bu fikirler üzerine bina etmiştir. Kitabına aldığı hadisler için kaynak gösterme ve sıhhat değerlendirmesi yapmaya gerek duymaması bu sebepten olsa gerektir.

830 adet hadis için kaynak gösterdiği eserlerin çoğunluğu hadis alanı dışındadır. Eserde kullandığı hadis kaynakları incelendiğinde 44 eser/muhaddis tespit edilmiştir. Bunların yaklaşık beşte biri birinci derece hadis kitabı iken diğerleri ikinci derece hadis, şerh, ahlak ve uydurma hadis eserlerinden oluşmaktadır. Bu tespit, eserdeki rivayetlerin sıhhat yönü açısından dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Dikkat çeken bir diğer nokta ise, bir hadisin kaynağını zikrederken direk birinci kaynaktan almaması, başta tasavvuf olmak üzere “... isimli kitabın Buhârî/Müslim'den alarak rivayet ettiği hadise göre” şeklinde ifadeler kullanmasıdır. Bu yolu takip etmesinden, hadis ilminin ana kaynaklarına inme noktasında eksiklik yaşadığına, bunun sebebinin de alana dair yeterli eğitim almamış olduğu ve okuma yap(a)madığı, dolayısıyla hadis alanını tanımadığı sonucuna varmak mümkündür.

Kaynaklar

Akın, Galip. *Beydavi Tefsirinde Uydurma Hadisler ve Tahlili*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Algar, Hamid. “İmam-ı Rabbani”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/194-199. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Algar, Hamid. "Hüseyin Hilmi Işık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. EK 1/576. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Aşıkkutlu, Emin. "Cerh ve Ta'dil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/394-401. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Avcı, Seyit. "Keşif Yoluyla Hadis Rivayeti Meselesi". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4/1 (2004), 161-193.
- Aydınlı, Abdullah. "Adalet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1987.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Daru İbn Kesir, 1423/2002.
- Çağrıncı, Mustafa, "İhyau Ulumiddin" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ece, Abdurrahman. "el-Ğumari ve el-Muğir Ale'l-ehâdisi'l-Mevdûa Fi'l-Câmi'i's-Sağîr Adlı Eseri". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 4 (Kasım 2010).
- Efendioğlu, Mehmed. "Sahih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Efendioğlu, Mehmet "Rivayet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ekinci, Ekrem Buğra *Ebedi Saadet Yolunda Bir Ömür Hüseyin Hilmi Işık* İstanbul: İhlas Vakfı Yayınları, 2018.
- Ertürk, Mustafa. "Haber-i Vahid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Gümüş, Mustafa. *Münâvî'nin Süyûti'ye İtirazları (İkinci Cilt Özelinde)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Hasen, Muhammed Bedreddin. *Dürerü'l-behiyye fi şerhi manzumeti'l-Beykûniyye*, thk. Ahmed bin Selim. Dımaşk: Dar Sa'di'-Din, 1428/2008.
- Işık, Hüseyin Hilmi. *Tam İlmihal Seâdet-i Ebediyye*. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2019.
- Işık, Hüseyin Hilmi. *Yadigar Mektuplar*. nşr. Ekrem Buğra Ekinci. İstanbul:

- İhlas Vakfı Yayınları, 2018.
- Kandemir, M. Yaşar. "el-Mevzuat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kandemir, M. Yaşar. *Mevzu Hadisler Menşei Tanıma Yolları Tenkidi*. Ankara: DİB Yayınları, ts.
- Kari, Molla Aliyyu'l. *Uydurma Hadisler*, çev. Halil İbrahim Kutlay. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2013.
- Karsi, Davud. *Şerhu usûli'l-hadisi li Davude'l-Karsi meahu Haşiyetü Mustafa Şevket*. thk. İlyas Kaplan. İstanbul: Şifa Yayınları, 2013.
- Koca, Ferhat. "Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özaşar(ed.), Mehmet Emin, *Hadislerle İslam*. 1/135. Ankara: Semih Ofset, 2013.
- Özel, Ahmet. "Ali el-Karî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Salih, Subhi. *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*. çev. M. Yaşar Kandemir. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973.
- Sifil, Ebubekir. "İmamı Gazzalî'ye Dair Mülakat". (Görüşmeciler: Serkan Ünal-Salih Kartal, Yazılı Kayıt, 18 Aralık 2014). https://www.academia.edu/9826930/Ebubekir_Sifil_%C4%B0mam_Gazzalî_ye_Dair_M%C3%BCl%C3%A2k%C3%A2t
- Süyûtî, Celaleddin. *Tedribu'r-ravi fi şerhi takribi'n-Nevevî*. Beyrut: Daru İbni Hazm, 2009.
- Türkiye Gazetesi, "Allah rahmet eylesin", (27 Ekim 2001), 1.
- Uğur, Mücteba. "el-Camiu's-Sağir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi ve Usulü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2010.